

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра мистецьких дисциплін і методик навчання

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ЕКСПЕДИЦІЙНА ПРАКТИКА

*Організаційні засади проведення практики, документування й архівування
матеріалів*

для спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)

Укладач: ***РОГОВСЬКА Єлизавета Владиславівна***

Житомир 2018

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол № 4 від 30 листопада 2018 року.

Рецензенти:

Горбенко С. С. - доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Бовсуновський В. М. - кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики викладання навчальних предметів Комунального закладу «Житомирський обласний Інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради.

Роговська Є. В.

Фольклористична експедиційна практика : організаційні засади проведення практики, документування й архівування матеріалів : методичні рекомендації / Є. В. Роговська. – ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. – 62 с.

Методичні рекомендації з фольклористичної експедиційної практики для студентів мистецьких спеціалізацій містять вказівки щодо організації та проведення фольклорної експедиції, основ методології розшифровки, аналізу та архівного зберігання автентичних музично-етнографічних цінностей (зразків), роботи з інформантами під час фіксації окремих жанрів. Додається типовий опитувальник, який допомагатиме проводити співбесіди з носіями фольклорних творів, зразки оформлення фольклорних записів, список рекомендованої літератури.

Набуті уміння та знання методики збиральної роботи знадобляться майбутнім фахівцям для подальшої самостійної організаційної, виконавської та педагогічної діяльності.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Тема 1. Значення експедиційної роботи для формування фактологічної бази науки: короткий екскурс в історію польових досліджень	5
1.1. Фольклористика: наука вивчення фольклору	5
Тема 2. Сучасні методи експедиційної роботи	25
2.1. Методика збиральницької роботи	25
2.2. Основні методи збиральницької роботи фольклориста. Типи наукових експедицій	29
2.3. Методи та форми наукової підготовки експедиції	33
Тема 3. Способи організації експедиційної роботи та первинна систематизація зібраних матеріалів	38
3.1. Організаційні принципи роботи експедиції	38
3.3. Матеріали первинної систематизації	39
Тема 4. Правила розшифровування, нотування та архівного зберігання фольклорних творів	43
4.1. Основні правила збирання фольклору	43
4.2. Оформлення фольклорних записів	43
4.3. Правила розшифровування (запису) словесних текстів	45
4.4. Правила нотування пісенних зразків	46
4.5. Документація архівного зберігання	48
4.6. Правила оформлення документації для архіву	50
Список рекомендованої літератури	56
Додаток	58

ВСТУП

Фольклористична експедиційна практика посідає важливе місце у підготовці фахівців мистецьких спеціалізацій та відноситься до провідної складової їхньої професійної підготовки. Спілкування з носіями традиційного пісенного мистецтва, досвід запису творів усної традиції створюють необхідний контекст для циклу спеціальних дисциплін у вигляді евристичних задач як творчого, так і дослідницького плану.

Польова дослідницька робота, творчі контакти з народними виконавцями, пошук матеріалів і підготовка на зібраному матеріалі наукових розвідок, концертних програм і спектаклів є нагальними завданнями фольклорних експедицій та служать педагогічним й науковим завданням. Для підготовки фахівців мистецьких спеціалізацій фольклорні експедиції є невід'ємною частиною навчального процесу - як у формі практики збирання та дослідження автентичних співочих стилів, так і в якості основи навчального процесу.

Однак, інтенсивне, багатовимірне експедиційне обстеження місцевих фольклорних традицій із застосуванням новітніх досконалих технічних засобів і наукових методів неможливо без знання базових теоретичних основ: теорії та історії фольклору, етнографії, і, звичайно, методики збиральної роботи.

Представлені методичні рекомендації є частиною єдиної системи навчально-методичної документації, яка визначає організацію, планування і проведення навчального процесу в органічному зв'язку з іншими міждисциплінарними курсами, що забезпечує підготовку майбутнього фахівця.

Основне призначення методичних рекомендацій - забезпечення студентів теоретичним і контрольно-оцінним матеріалом, що полегшує розуміння і засвоєння навчального матеріалу курсу «Народознавство і музичний фольклор України», дозволяє викладачеві організувати аудиторну і позааудиторну самостійну роботу студента.

ТЕМА 1. ЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ФАКТОЛОГІЧНОЇ БАЗИ НАУКИ: КОРОТКИЙ ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Фольклористика: наука вивчення фольклору

Проблеми збирання, систематизації та збереження фольклорних матеріалів є актуальними на всіх етапах розвитку фольклористики як науки. З кожним роком зростає наукове і культурне значення наявних фондів, оскільки традиційний фольклор стрімко зникає, згасають діалекти і говірки, йдуть з життя люди, які володіють скарбами народної творчості. У той же час з'являються нові форми фольклору, дослідники звертаються до тем, яким раніше не приділяли уваги. На цьому сучасному етапі необхідне узагальнення методів збирання фольклору, які використовувалися раніше і розробка на їх базі сучасних підходів, пов'язаних як зі специфікою зібраного матеріалу, так і з новими можливостями, що дають сучасні технології і засоби запису.

У міжнародній науковій термінології поняття фольклор походить від англійського слова *folklore* - народна мудрість. Цей термін вперше був введений у 1846 році англійським археологом У. Дж. Томсом. Як офіційне наукове поняття воно вперше прийняте англійським фольклорним товариством (*Folklore Society*), заснованим у 1878 році. В 1880-1990 роках термін входить у науковий обіг у багатьох країнах світу. В українській фольклористиці у 80-х роках ХІХ ст. термін одним з перших почав використовувати М. Драгоманов.

Домінуючими є визначення фольклору у вузькому і широкому значеннях:

- 1) як усної народної творчості;
- 2) як сукупності всіх видів народної творчості в контексті народного життя.

Узагальнене визначення фольклору було дано ЮНЕСКО в 1985 році. Фольклор (в ширшому значенні традиційна народна культура) - *це колективна, заснована на традиціях творчість груп та індивідів, яка визначається надіями і сподіваннями суспільства, що є адекватним вираженням культурної та*

соціальної самобутності. ЮНЕСКО до форм фольклору поряд з іншими відносить: мову, літературу, музику, танці, ігри, міфологію, ритуали, звичаї, ремесла, архітектуру та інші види мистецтва.

Така багатогранність фольклору обумовила розгалуження фольклористики на ряд наукових напрямків, з яких головні - словесна фольклористика і музична фольклористика. Музична фольклористика вивчає народну музику, причому не тільки музичні зразки, але й музичний побут в його історичному розвитку. Такі завдання зближують музичну фольклористику з етнографією, яка вивчає матеріальну культуру, розселення і культурно-побутові взаємини народів. Через це поряд з терміном «музична фольклористика» вживаються й інші - етномузикознавство, порівняльне музикознавство, музична етнографія. В них підкреслено народознавче спрямування цієї дисципліни (А. Іваницький).

Збирачеві фольклору необхідно знати і пам'ятати основні особливості фольклору:

- **усне побутування** - усна передача фольклорного матеріалу проявляється в безписемності форм передачі фольклорної інформації. Художні образи й навички передаються від виконавця, художника до слухача і глядача, от майстра до учня. У музичній творчості характерні передача і запозичення художнього матеріалу зі слуху, «з рук», без використання писемних посібників тощо;

- **колективність** - узагальнення соціально-культурного досвіду багатьох поколінь. У народній культурі творчість анонімна, оскільки тут не усвідомлюється особисте авторство, і незмінно тяжіє цільова установка на наслідування зразку, який переймається від попередніх поколінь. Цим зразком як би "володіє" все співтовариство (весь народ), а індивід (оповідач, майстер-ремісник), навіть дуже вправний, сприймаючи успадковані від предків зразки, еталони, ідентифікується зі спільнотою, усвідомлює власну належність до культури свого рідного краю, народу;

- **варіативність, імпровізаційність** - кожне нове виконання твору збагачується новими елементами (текстовими, мелодійними, ритмічними, динамічними, гармонійними тощо), які привносить виконавець. До того ж, ці зміни носять спонтанний, ситуативний характер. Будь-який виконавець постійно вносить у відомий твір свій власний матеріал, що сприяє постійному розвитку, зміні твору, в ході якого викристалізовується еталонний художній образ;

- **синкретизм** - нерозчленоване, дифузне співіснування в пов'язаному вигляді знань і вірувань, етики, естетики та побуту, художньої та позахудожньої сфер культури, світу уявлень (картини світу) і способів практичної дії, що характерно для групової (соборної), колективістської свідомості й поведінки. Синкретичним є і процес створення-побутування зразків народної художньої творчості. У ньому немає поділу на творця, слухача (глядача), виконавця. Все співтовариство (громада) є рівноправними учасниками єдиної дії (дійства). Як правило, дійство (трудове, обрядове, святково-ігрове тощо) виконує кілька ролей (функцій) - утилітарно-побутову, магічну, обрядово-ритуальну, художньо-естетичну, комунікативну тощо;

- **традиційність** - опора на традицію як спосіб колективного узагальнення соціального досвіду спільноти різного просторово-часового масштабу: від декількох років до століть, від невеликої соціально-специфічної спільноти (солдати, студенти) до народу як етносу, нації чи навіть метаетносу (кількох народів), що представляють територіальний регіон, країну і навіть кілька країн.

Фольклор своїм корінням сягає в давнину, а свідоме ставлення до нього виникло досить пізно. Наука вивчення фольклору - фольклористика - вивчає комплекс словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових і драматичних видів народної творчості (фольклор).

Змістом фольклористики є:

- теорія, історія, текстологія фольклору;
- його класифікація і систематизація;

- питання збирання і архівування фольклору;
- вивчення взаємодії фольклору і професійних мистецтв;
- методологія фольклористичних досліджень;
- історія збирання та вивчення фольклору.

Фольклористика, як наука, тісно взаємопов'язана з іншими гуманітарними науками (історія, етнографія, соціальна психологія, мистецтвознавство, літературознавство тощо).

Основною формою вивчення стану фольклорних традицій, як і раніше, є експедиційна (польова) робота, яку проводять дослідники традиційної культури і учасники виконавських колективів, репертуар яких складають твори народної творчості. Зібрані у ході експедиції матеріали надходять на зберігання до фольклорних архівів або осідають у приватних колекціях.

Предмет польової фольклористики - жива фольклорна традиція.

Основний інструмент збору фактичного, джерельного матеріалу – метод безпосереднього спостереження. До теперішнього часу не склалося усталеного визначення методу безпосереднього спостереження, яке частіше зводиться до поняття «польової етнографічної роботи», тобто збору фольклорно-етнографічних матеріалів у польових умовах. У той же час, універсальність способів збору матеріалів, які фольклористи традиційно використовують в польових умовах, передбачає можливість визначити *метод безпосереднього спостереження як комплекс методичних прийомів, спрямованих на встановлення і фіксацію існуючого фольклорно-етнографічного явища*. Реалізація методу безпосереднього спостереження можлива тільки в умовах польової роботи у взаємодії з живою фольклорною традицією.

Студентська фольклорна експедиція - форма науково-освітньої діяльності студента, пов'язана з виїздом до іншої місцевості, проживанням, як правило, в польових умовах (наметовий табір) і виконанням завдань з дослідження будь-якого фольклорного об'єкта (місцевої / локальної фольклорної традиції) за допомогою адаптованих наукових методик під керівництвом фахівця-

викладача, який має досвід проведення подібного типу досліджень у науці. Як правило, експедиційна група має чисельність 8-10 осіб, всередині неї виділені підгрупи по 2-3 особи, які здійснюють збір і запис фольклору.

Результати польових досліджень, як фольклорно-етнографічне джерело, яке призначається для використання у дослідницькій роботі, автор зібраного матеріалу зобов'язаний підготувати до тривалого зберігання. Цей етап роботи з польовими матеріалами є завершальним у практиці польової роботи. Основна мета даної роботи полягає в забезпеченні доступності зібраної інформації через обробку матеріалів, їх систематизацію та складання польового звіту.

ЗБИРАЧ - особа, що виявляє в народному середовищі твори фольклору і записує (фіксує) їх. Збирачем може бути як професійний фольклорист, так і аматор, який опанував основи збиральницької роботи. Зазвичай збирачі-аматори пов'язані з науковими, видавничими, архівними установами або з окремими вченими, яким передають свої записи.

Зусиллями збирачів створені найбагатші фольклорні архіви при Академії наук та інших наукових і навчальних центрах. Деякі збирачі створюють власні архіви, обмінюються зібраними колекціями.

ІНФОРМАТОР, ІНФОРМАНТ - особа, що дає інформацію. У фольклористиці інформант - той, хто виступає в ролі виконавця уснопоестичного, музичного, драматичного, хореографічного твору народної творчості для фіксації цих творів у наукових або культурно-просвітницьких цілях. Народні співці, оповідачі, казкарі, танцюристи виконують фольклорні твори в природних умовах, нерідко пов'язуючи свої виступи зі старовинними та сучасними обрядами, святами, трудовою діяльністю і відпочинком людей. За цих обставин від інформанта можна отримати найбільш повні відомості, що не виключає і спеціальної індивідуальної роботи фольклориста з інформантом. Виявляючи інформанта, в ролі якого може виступати як окрема особа, так і група виконавців, дослідник керується своїми завданнями, при цьому враховуючи майстерність, специфіку виконання, репертуар та

інші дані. Докладні відомості про інформантів, які повинні міститися в паспорті записаного твору, є необхідним матеріалом для вивчення стану фольклорної традиції та інших проблем.

Історія збирання фольклорних творів налічує більше трьох століть. Збиральницька практика пройшла шлях від перших поодиноких записів, які проводилися швидше з допитливості, ніж в суто наукових цілях, до значних комплексних досліджень, які мали на меті всебічне й глибоке вивчення фольклорних традицій.

Збиральницька справа, на перший погляд досить проста, пройшла тривалий історичний шлях, перебуваючи в безперервному розвитку. Вже на початковому етапі збиральницької практики прийшло розуміння важливості дотримання певних правил запису творів усної народної творчості.

Хронологічно виділяються три основні етапи в історії запису українського фольклору: 1 етап - збирання фольклору в XVII, XVIII, першій третині XIX ст. (донауковий період)¹; 2 етап - українська фольклористика середини XIX - початку XX ст. (до 1917 р.)²; 3 етап - українська фольклористика після 1917 року і по теперішній час³.

Як зазначає Р. Кирчів, при визначенні фольклорних регіонів України за основу можна взяти наявне етнографічне та діалектно-говіркове районування, враховуючи історичні, економічні, суспільно-політичні, природно-географічні чинники⁴. Тобто, автор пропонує визначити передусім три просторово обширних регіони України: Південно-східний, Північний та Південно-західний. На думку Р. Кирчіва, за основну одиницю поділу варто взяти район як

¹ Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією // НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ 1/2005. – С. 40-48.

² Кирчів Р.Ф. Історія української фольклористики. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. – 524 с.

³ Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

⁴ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 24.

означення ареалу поширення, локалізації певної (зафіксованої чи гаданої) фольклорної специфіки. За загальною схемою етнографічного районування в Україні можна виділити тридцять фольклорних районів⁵.

Фольклорні регіони

Південно-західний	Північний	Південно-східний
Закарпаття; Гуцульщина; Бойківщина; Лемківщина; Пряшівщина; Буковина; Покуття; Передкарпатське Подністров'я; Опілля; Південне Підляшшя; Надсяння; Волинь; Західне Поділля; Східне Поділля.	Західне Полісся; Середнє Полісся; Східне Полісся; Холмщина; Мале Полісся.	Київщина; Полтавщина; Слобожанщина; Запоріжжя; Приазов'я; Кубань; Нижньодніпров'я; Таврія; Нижньопобужжя; Нижньоподністров'я; Буджак.

Південно-західний регіон.

Закарпаття упродовж багатьох століть було політично відмежованим від інших українських земель, перебуваючи під значним етнокультурним впливом поліетнічного суміжжя (угорського, румунського, словацького, чеського), що істотно позначилося й на фольклорній традиції. Закарпаття як фольклорний район включає в себе майже повністю територію Закарпатської області, окрім Рахівського району.

Гуцульщина розташована на території Верховинського, Косівського, південної частини Надвірнянського та Богородчанського районів Івано-Франківської, суміжні Путильський і південна частина Вишнівського та Сторожинецький райони Чернівецької і Рахівський Закарпатської областей⁶.

⁵ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – с. 29.

⁶ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – с. 137.

Крім того, до Гуцульщини належать у південно-східній частині місцевості Сигота і Вишів, що тепер входять до складу Румунії. При цьому слід зауважити, що лише Верховинський і Путильський райони та Яремчанська міська рада є цілком гуцульськими⁷. Деякі відмінності в господарстві, побуті, мові й культурі Гуцульщини зумовлені їх історичною долею та природними умовами, а також культурно-побутовими й господарськими взаємовідносинами з сусідніми народами (молдаванами, румунами, угорцями, поляками, словаками, чехами та ін.). У зв'язку з цим гуцульський фольклор, зокрема обрядові пісні, казки, легенди, перекази відзначаються цікавими мотивами, сюжетами, образами, своєрідною мелодикою⁸. Назва району походить від найменування етнографічної групи. Питання походження назви «гуцул» в науковій літературі остаточно ще не з'ясоване. Не має достатньої наукової основи й найпопулярніша гіпотеза про її походження від волоського слова «гоц» (розбійник); на думку інших вчених – від «кочул» (пастух). Безпідставними були спроби вивести походження назви «гуцул» від слова «кочувати» шляхом штучних перетворень (К. Мілевський, І. Вагилевич). Невмотивованою є ідея пов'язати походження назви «гуцул» з українським словом «гуцати» (В. Шухевич, з готським «виїа» («гот» – Я. Розвадовський), а також із згаданою в монгольському літописі назвою якихось гір Гацалі (З. Філевич, В. Мавродін). Не вбачаються достатньо переконливими і аргументи щодо походження назви «гуцул» від давньоруського племені уличів, у даному випадку засвідченого писемністю її варіанта – «улучи», шляхом штучних перетворень (улучи-улучи-уцули-гуцули) (Б. Кобилянський). 1982 р. В. Грабовецький висунув версію походження назви «Галичина» від антропоніма Гуцул, що з'явилося приблизно у XVIII ст. Також висловлені нові

⁷ Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): Монографія / Марія Лаврук – Л. : Вид. центр імені Івана Франка, 2005. – 288 с. – С. 34.

⁸ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – с. 139

гіпотези походження цієї назви, що ґрунтуються виключно на даних мовознавства (М. Худаш).

Бойківщина – суміжний з Гуцульщиною на заході етнографічний район від р. Ломниця й Тересьва на сході – до р. Уж і Сан на заході. За сучасним адмінподілом, Бойківщина охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський райони Івано-Франківської обл.; Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської обл.; північну частину Міжгірського і Великоберезнянського та Воловецький райони Закарпатської області⁹. Культура і побут бойків мали деякі особливості, зумовлені їх історичною долею та природним середовищем. У бойків збереглися деякі специфічні риси в мові (бойківський говір), одязі, будівлях. За основними рисами культури й побуту вони майже не відрізняються від українців інших регіонів. Учені вважають, що бойки нащадки давнього східнослов'янського племені білих хорватів, яке входило до складу Київської Русі. Назва району походить від найменування етнографічної групи. Назва «бойки» – зафіксована у джерелах XVII – XVIII ст. Її походження має різні пояснення. Найбільш достовірною є гіпотеза О. Верхратського, яка ґрунтується на лінгвістично-діалектній основі: «бойко» – від уживаного в бойківських говорах діалектного слова «бойе» («бойе», «бойечко») у значенні вигуку «ага», «йй-богу», прислівника «справді»¹⁰. За іншою гіпотезою, етнонім «Бойко» походить від антропоніма «Бойко».

У складі української загальнонародної мови бойківський говір належить до так званих карпатських говорів південно-західної групи українських діалектів. Він має деякі специфічні риси, зокрема, у фонетиці, морфології, лексиці (є своєрідні слова, багато архаїзмів тощо; наприклад: «шата» – одяг; «чилад» – люди; «жалива» – кропива; «лужанка» – поляна в лісі. Бойківські

⁹ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 139.

¹⁰ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 141.

старовинні перекази про Святославову могилу, короля Данила та ін. свідчать про їх участь у загальноукраїнських історичних процесах. Бойківська фольклорна традиція донесла до нашого часу цінні пам'ятки давніх жанрів усної народної творчості українців, зокрема колядки, весільні пісні-ладканки, пастиші обрядові пісні, народні балади, уснопоетичні твори, пов'язані змістом з місцевими історичними, побутовими подіями¹¹. У календарних і сімейних звичаях та обрядах, віруваннях, міфології, народних знаннях простежуються нашарування різних епох¹².

Лемківщина займає західну частину Карпат по обох схилах так званих Низьких Бескидів. Карпатський вододільний хребет поділяє Лемківщину на південну (закарпатську) і північну (прикарпатську)¹³. Західною межею південної частини р. Попрад, а північна частина простягається від р. Сян на сході до Попраду з Дунайцем на заході¹⁴. Із усієї цієї території лише частина південно-східної етнографічної Лемківщини належить сьогодні до України (частина Великоберезманського і Перечимського районів Закарпатської області). Уся північна Лемківщина належить до Польщі, а південно-східна – Пряшівщина – до Словаччини. Варто зауважити, що трагічною сторінкою в історії Лемківщини була акція «Вісла» (1945 – 1947 рр.), у ході якої близько 500 тис. лемків з Північної Лемківщини під тиском польської комуністичної адміністрації, польського націоналістичного підпілля та згоди уряду СРСР, змушені були переселені з Ряшівського, Люблінського, Краківського воєводств до північно-західних воєводств Польщі та Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Миколаївської областей Радянської України. Нині територія проживання лемків охоплює лише південну частину – Пряшівщину та східну смугу Закарпатської області. Назва району походить від найменування етнографічної групи. Назва «лемки» зустрічається в писемних джерелах з XVI

¹¹ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 141.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

ст. Як вважає частина дослідників вона надана сусідами лемків від поширеного у народній мові останніх діалектної частки «лем» у значенні «тільки», «лише». Велику частину традиційного масиву фольклорного репертуару лемків, особливо пісенного, становлять твори, пов'язані з календарною і родинною обрядовістю¹⁵. В етнографічних описах різних обрядів і звичаїв лемків звертається увага на їх багату насиченість фольклорним елементом: обрядовими піснями, замовляннями, примовками, легендами¹⁶. Переважна більшість лемківського уснопоестичного матеріалу, пов'язаного з традиційною обрядовістю, є її органічним компонентом і належить до давньої верстви українського фольклору. Своєрідність і локальні культурно-побутові відмінності пов'язані із впливами дуже різних за походженням і національним характером культур сусідів лемків – поляків, словаків, угорців, чехів¹⁷.

Пряшівщина – фольклорний район, який розташований на території Попрадської, Пряшівської, Бардіївської, Гуменської та кількох сіл Списьконововеської і Михайлівецької округ з центром у Кошицях (Словаччина). Назва «Пряшівщина» походить від найменування м. Пряшева. Поширення назви пов'язане зі створенням у 1816 р. Пряшівської єпархії, а ще більше – з відокремленням цієї української території у 1919 р. від Закарпаття (Карпатської України) та адміністративним приєднанням її до Словаччини. Українське населення Пряшівщини називають лемками, хоча самі мешканці рідко себе так називають, традиційно називають себе русинами або руснаками, а починаючи з 1950-их рр. назви «українець», «український» почали набувати поширення.

Буковина – це історико-етнографічний регіон між середнім Дністром і голим хребтом Карпат у сточищі р. Прут й верхнього Серета на пограниччі української і румунської територій, поділений на Північну та Південну

¹⁵ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 172.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макаруча] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 143.

Буковину. Північна Буковина визначається як Українська Буковина – південно-східна частина західноукраїнських земель, політико-адміністративна одиниця, яка територіально співпадає з серединною частиною Чернівецької області.

Назва Буковина вперше зустрічається в грамотах молдавських господарів під 1392 р. Походить від великих букових лісів, що вкривають більшу частину її території. Спочатку це найменування вживалося для означення простору на кордонах тодішньої Молдавії і Польщі, згодом, після зайняття Буковини Австрією (1774 р.), поширилася на весь край. Сучасний політичний кордон між Україною і Румунією не збігається з етнографічним: до Румунії віднесено південну частину української етнографічної території з м. Серетом і низку сіл у горах; до України – румунський етнографічний клин, що сягає під Чернівці. Центр північної Буковини – м. Чернівці (з XII ст. фортеця Ленковецька). З етнографічного погляду, на території Буковини продовжуються у суміжних частинах продовжуються подільський, покутський і гуцульського ареалів. Їх особливість полягає в тому, що на стиках цих ареалів склалися культурно-побутові реалії перехідного характеру. Крім того, внаслідок спільного проживання й спілкування буковинських українців з молдаванами, румунами, циганами, німецькими й російськими поселенцями на матеріальній і духовній культурі краю позначилися різноетнічні культурно-побутові впливи¹⁸.

Покуття є своєрідним етнографічним районом, розташованим на території південно-східної частини Івано-Франківської області – Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського, Надвірнянського, Косівського районів¹⁹.

Назва «Покуття» зустрічається уже в джерелах XIV ст. як окрема адміністративна одиниця. Найбільш достовірним поясненням назви краю є виведення її від слова «кут» – як найменування землі в «кутах», утворюваних крутими згинами рік Дністра, Прута, Черемоша. Для означення місцевого

¹⁸ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 137.

¹⁹ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 135.

населення вживають назву покутяни, яка виступає як найменування одного з локальних етнографічних підрозділів українського народу. Передкарпатське Подністров'я є своєрідною перехідною зоною між бойківським Прикарпаттям і Опіллям. За сучасним адмінподілом Передкарпатське Подністров'я включає території Жидачівського та Миколаївського районів, розташовані на правому березі Дністра, та Дрогобицький і Самбірський райони Львівської області, а також Калуський район Івано-Франківської області.

Опілля є своєрідним західним продовженням подільського етнографічного ареалу. Поняття «Опілля» більше відоме в географії, ніж в етнографії. Ним позначається територія північно-західної частини Подільської височини у межах Львівської, Івано-Франківської і центрального західного виступу Тернопільської областей. Опілля значною мірою співпадає з територією поширення наддністрянських говорів. На основі наявних відомостей з етнографії, народного мистецтва, фольклору, традиційних промислів Опілля можна виділяти як окремий етнографічний район. Тут, зокрема, зберігся давній звичай обходу дворів на Великдень з обрядовими співом – «риндзівками»²⁰. Надсяння виокремлюється як окремий фольклорний район зі специфічними рисами українсько-польського етнокультурного пограниччя в басейні середнього Сяну. Крім того, перемишльсько-яворівське Надсяння є тереном поширення надсянських говорів. Назва району походить від найменування р. Сан, яка протікає цією територією.

Надсяння розташоване на території Яворівський район (окрім його південносхідної частини) Львівської області та в районі міст Перемишль (Пшемисл) і Бірча у Польщі. У 1945 – 1946 роках більшість українців з польського Надсяння була репатрійована до України, а в 1947 році внаслідок операції «Вісла» польський уряд примусово переселив українців з Надсяння на північ та північний захід Польщі. На Надсянні був поширений надсянський говір, що належить до південнозахідного наріччя української мови.

²⁰ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 134.

Неповторними є народні промисли, вишивка, вироби з дерева, фольклор. Зокрема тут, як і на Опіллі, зберігся звичай обходити на Великдень двори з обрядовим співом, подібним на колядування, – «риндзівками».

Волинь охоплює південні райони Волинської, Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північну смугу Хмельницької, Тернопільської і Львівської областей. Також до етнографічної Волині належить лівобережне Побужжя – Холмщина (Польща), корінне населення якої за етногенетичними й етнокультурними ознаками однорідне з суміжними волинянами. Етнографічна Волинь територіально здебільшого збігається з києворуською Волинською землею без її північної частини – Західного Полісся.

Назву «Волинь» пов'язують з найменуванням міста Волинь (Велинь), яке сьогодні не існує, але згадується у «Повісті временних літ» під 1018 р. Крім того, можна виводити цю назву від східнослов'янського племені велинян, яке в наприкінці I – на початку II тис. н. е. мешкало по обох берегах Західного Бугу. Давня назва «волиняни» може вважатися як визначення своєрідної локальної групи українського народу²¹. У волинських народних календарних та сімейних обрядах і звичаях простежується збереження реліктових архаїчних рис. Своєрідність веснянок, колядок, щедрівок, купальських, жнивних, обжинкових пісень значною мірою виявляється в усній творчості волинян. Особливим колоритом позначена весільна обрядовість та історичні пісні, які займали в пісенному репертуарі одне з провідних місць.

Поділля розташоване у басейні межиріччя Південного Бугу та лівобережного середнього Подністров'я²². У сучасній Україні Поділля охоплює майже всю Вінницьку, Хмельницьку, Тернопільську області, невеликі частини Львівської та Івано-Франківської, Чернівецької областей. У етнографічній літературі стосовно корінного населення здавна побутує назва «подоляки», «подоляни», а Поділля розділяють на східне й західне. Як фольклорні райони

²¹ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 132.

²² Там само.

Західне Поділля знаходиться переважно у межах сучасної Тернопільської області, а Східне Поділля включає Хмельницьку (крім північної частини), Вінницьку, та суміжні райони Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей. Загалом територія Східного Поділля й Західного Поділля збігається з локалізацією подільських говорів²³.

Поділля як етнічна земля в історичних документах згадувалася з початку XIII ст. під різними назвами: «Подолля», «Подолле», «Подол»²⁴. А до XIII ст. Поділля називали Пониззям, бо розумілося як «Русь нижня» на відміну від «Русі горішньої», що прилягала до Карпат. Протягом сторіч найменування «земля Подільська» неодноразово змінювалося, зберігаючи, однак, ключове поняття «Подол», що означало землі між Південним Бугом і Дністром²⁵. Регіональні особливості традиційно-побутової культури українців Поділля походять значною мірою від їх багатовікового стикання та спілкування з представниками інших народів, які в різний час селилися й взаємодіяли на цій території, – поляками, чехами, молдаванами²⁶.

Північний регіон.

Холмищина (Холмська Русь, Забужжя, Забузька Русь) фольклорний район, розташований на захід від середини Бугу. На заході межує з Люблінським воєводством, на сході з Волинською областю, на півночі з Підляшшям, на півдні з Яворівським районом Львівської області. Назва «Холмищина» часто поширювалася і на південне Підляшшя, оскільки воно входило до складу Холмської єпархії, а з 1912 – до Холмської губернії. Назва району походить від найменування міста Холм, заснованого у 1235 р. князем Данилом Галицьким.

²³ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 28.

²⁴ Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій / Анатолій Пономарьов – К. : Либідь, 1996. – 272, [2] с. – С. 96.

²⁵ Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій / Анатолій Пономарьов – К. : Либідь, 1996. – 272, [2] с. – С. 99.

²⁶ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 132.

Внаслідок обміну населенням між Польщею та Радянською Україною (1944 – 1946) українське населення на цій території фактично сьогодні відсутнє.

Південне Підляшшя як специфічний фольклорний район українсько-польськобілоруського етнічного пограниччя, який знаходяться поза межами сучасної України.

Цей район займає територію між Холмщиною і Волинською областю на півдні й р. Нарвою на півночі, Мазовією (Польща) на заході та і Білорусією (Білоруське Полісся) на сході. Назва Підляшшя походить від слова «лях» (земля, що розміщена біля ляхів – поляків). У післявоєнний період автохтонне населення Підляшшя спіткала та сама доля, як і тих українців, що жили на інших українських етнічних землях у складі Польщі. За угодами комуністичних урядів СРСР і Польщі, значну частину українців з Підляшшя було виселено до УРСР, решту депортовано в 1947 у ході злочинної операції «Вісла» на північно-західні польські землі.

Мале Полісся як етнокультурна погранична смуга виділяється у межах Сокальського району Львівської області, західної частини Любомльського району Волинської області та суміжного Белзького воєводства Польщі. Помічені дослідниками етнографічні й фольклорні особливості цієї місцевості дають підставу позначити її як окремий фольклорний регіон²⁷.

Полісся – це етнографічний регіон, що зі сходу на захід простягається всім північним краєм України і разом із суміжним Білоруським Поліссям, БрянськоЖиздринським Поліссям у Російській Федерації, Люблінським Поліссям у Польщі належить до Полісся – однієї зі своєрідних географічних та історико-етнографічних областей слов'янського світу. Відповідно, південна частина цієї області, яка займає Поліську низину, має назву «Українське Полісся»²⁸. До його складу входять північні райони Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської областей. Південна

²⁷ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 27.

²⁸ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макаруча] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 127.

етнографічна межа Українського Полісся визначається приблизно від Західного Бугу і далі на схід за умовною лінією північніше міст Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне, Новоград-Волинський, Житомир, Київ, Ніжин, по р. Сейм до кордону України з Російською Федерацією. В Українському Поліссі доцільно виділити окремі фольклорні райони: Західне Полісся, до якого етнографічно й діалектологічно належить також історична Берестейщина (південь Брестської області Білорусі); Середнє Полісся – північна частина Житомирської й Київської областей та Східне, або Наддеснянське Полісся – північні райони Чернігівської і Сумської областей²⁹.

Уперше назву «Полісся» ужив Геродот у якості географічного найменування географічного району Східної Європи. Зустрічається ця назва і в Іпатіївському літописі. Найімовірніше назва «Полісся» пов'язана з найменуванням природнокліматичного явища – полісся – це зона змішаних лісів. Балтський аналог цієї назви («Pala», «Pelesa», «Pelysa») означає в литовській та латиській мовах характерний для Полісся «багнистий ландшафт», «багнистий ліс»³⁰. Населення Українського Полісся сьогодні називають поліщуками, хоча традиційним ареалом побутування цієї назви був басейн Прип'яті та її приток, а населення східного Полісся, особливо в районі середнього Подесення сусіди називали литвинами. Дехто з етнографів схильний вважати поліщуків і литвинів окремими етнографічними групами українців Полісся³¹.

Південно-східний регіон

Київщина включає більшу частину Київської, північ і схід Черкаської, південь Чернігівської, північ Вінницької та південно-східну частину Житомирської областей. Уся ця територія – один з найдавніше заселених

²⁹ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 27.

³⁰ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 127.

³¹ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макарчука] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 130.

районів України, осердя інтенсивного процесу формування українського етносу. За наявності багатьох спільних рис традиційної матеріальної й духовної культури корінного населення Київщини вирізняються певними відмінностями Правобережжя й Лівобережжя.

Полтавщина включає повністю Полтавську, західну частину Харківської, схід Кіровоградської, південні райони Сумської областей. З Полтавщиною пов'язана найбільша густота записів дум і розповсюдженість думової традиції³².

Слобожанщина (Слобідщина, Слобідська Україна) охоплює Харківську, південносхідну частину Сумської, північно-східні райони Дніпропетровської, східні Полтавської, північні Донецької, Луганської областей та суміжні західні райони Білгородської й Воронежської областей, які сьогодні входять до складу Російської Федерації³³.

Назва цього історико-етнографічного району походить від того, що під час інтенсивного його заселення в XVII – XVIII ст. переселенці з Правобережжя та Гетьманщини, одержуючи тут на певний час різні пільги («свободи», «слободи»), засновували поселення, які й отримували назви «слобода» чи поселення на «слободах». З огляду на те, що основна хвиля переселенців йшла з півночі, зокрема з суміжної Полтавщини та середнього Подніпров'я, то особливо істотним стало привнесення багатьох культурно-побутових елементів з цих регіонів. Крім того, на традиційнопобутовій культурі позначився і вплив заселення Слобожанщини «служилими людьми», а згодом і російськими селянами³⁴. У другій половині XIX ст. на Слобідській Україні етнографи почали фіксувати зміни у традиційно-побутовій культурі населення, яке мешкало поблизу міст та промислових центрів: порушувалися

³² Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 28.

³³ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 124.

³⁴ Етнографія України: Навчальний посібник / [за ред. С. А. Макаруча] – Л. : Світ, 1994. – 518, [2] с. – С. 125.

звичаї, обряди, у пісенний репертуар проникають різні фабричні пісеньки, часто неякісні російські частівки. Як фольклорний район Слобожанщина сходиться приблизно з тією ж територією, яку займають Слобожанські говори³⁵.

Запоріжжя виділяється як історичний край вже у XVI – XVIII ст. – це територія Війська запорізького низового, що обіймала середню частину степової України обабіч зони Дніпрових порогів з козацькою організацією життя і його осердям – Запорізькою Січчю³⁶. За сучасним адмінподілом Запоріжжя включає майже повністю Дніпропетровську, Кіровоградську (крім західних районів), північно-східну частину Запорізької, західні райони Донецької, південь Харківської областей.

Приазов'я (Донщина, Подоння, Донбас) включає територію Донецької та Луганської (крім північних районів) областей. За літописними свідченнями ці землі були відомі ще з VIII ст. як «полудневі». У XVII – XVIII ст. ці землі почали активно колонізуватися українцями. За локалізацією певних особливостей Південь України, який включає південний захід Запорізької, Херсонську, Миколаївську, Одеську, південні райони Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької, Луганської та північні Кримської областей можна розбити на кілька фольклорних районів: *Нижньодніпров'я*, *Нижньопобужжя*, *Нижньоподністров'я*, *Таврія та Буджак* (Аккерманищина).

Назви перших трьох районів (Нижньодніпров'я, Нижньопобужжя, Нижньоподністров'я) походять від нижніх течій рік – Дніпра, Південний Буг, Дністер. Стосовно Таврії, то її назва походить від найменування стародавнього народу – таврів – які населяли, за свідченням Геродота, Кримський півострів. Південно-східна частина Одеської області як фольклорний район отримала назву Буджак, що походить від тюркського – «кут». Буджак є доволі строкатим районом, де мешкають українці, болгари, росіяни, молдавани, гагаузи, що не

³⁵ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 28.

³⁶ Там само.

могло не позначитися на змісті і жанровій структурі фольклору. Степова частина України, яка в давнину називалася Диким полем, була тереном проживання кочових народів. Із середньовіччя починається українське колонізаційне просування у південні степи, яке не припинялося до ХХ ст. Істотно позначилися активні етнокультурні взаємовпливи українського населення та росіян, греків, молдаван, сербів, вірмен та ін. на традиційно-побутовій культурі порівняно пізнього часу.

Крім того, має право зайняти своє місце в загальному районуванні українського фольклору й усна народна словесність Кубані як історично об'єктивна культурна реальність³⁷. *Кубань (Кубаницина)* найдалі висунена на південний схід територія в степовому Передкавказзі, район, розташований у Краснодарському, Ставропольському краях, Адігеї, Ростовської області і Карачаєво-Черкесії Російської Федерації. Незважаючи на посилену русифікаторську політику царизму і радянської влади, українці до 1920 – 1930 рр. становили більшість населення Кубані. Назва району походить від найменування ріки Кубані, долина якої здебільшого заселена і освоєна переселенцями з України, зокрема рештками запорізьких козаків, які надходили сюди з кінця ХVІІІ ст.

³⁷ Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України. Нариси і статті / Кирчів Роман, [відпов. ред. Степан Павлюк] – Л. : Афіша, 2002. – 349, [3] с. – С. 29.

ТЕМА 2. СУЧАСНІ МЕТОДИ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ

2.1. Методика збиральницької роботи

Практична методика експедиційного вивчення народно-пісенної та обрядової культури, побуту народу дуже різноманітна. Рівень розвитку народної культури, проблема і тематика експедиції, район (місце) роботи експедиції, ступінь підготовленості учасників роботи тощо, визначають вибір методики вивчення і прийомів роботи в кожній експедиції.

Фольклористи в польових умовах мають справу з живою, постійно мінливою дійсністю. Тому неможливо заздалегідь передбачити все розмаїття явищ, що підлягають вивченню в експедиції. Залежно від конкретних умов роботи добираються найбільш ефективні способи вивчення, а навіть створюються нові прийоми і методи. Тільки творчий підхід до методики вивчення дозволяє успішно вирішувати завдання, що постають перед фольклористами під час польової роботи.

МЕТОДИКА збиральницької роботи - науково обґрунтовані прийоми збирання та запису творів фольклору, якими користуються професійні дослідники й аматори фольклору.

Методика збиральницької роботи встановлює її завдання, окреслює сферу діяльності збирачів, а також визначає її організаційні форми, сприяє оволодінню збирачами технікою записи фольклору.

У якості завдань може бути поставлено фронтальне (суцільне) обстеження регіону, тобто виявлення та запис фольклорних творів усіх видів і жанрів, що існують тут; виявлення та запис творів одного або декількох жанрів; повторна запис тощо.

До організаційних форм слід віднести комплексну, стаціонарну, експедиційну тощо.

У роботі з інформантом збирач може використовувати інтерв'ю, опитування, анкетування, тести, опис та інші прийоми.

У методику збиральницької роботи входять такі поняття, як анкетування, запис фольклорний, запис повторний, обстеження регіону, розшифровка (нотація), фіксація тощо.

Освоєння методики збиральницької роботи можливе тільки в умовах реальної польової роботи, причому це вимагає порівняно тривалого часу.

У фольклористиці відомі *дві форми збиральницької роботи*:

Стаціонарна (зазвичай індивідуальна) форма роботи - проводиться збирачем за місцем проживання. Така робота може бути дуже тривалою, має локальний характер.

Стаціонар означає тривале проведення досліджень, коли дослідник живе в етнічному середовищі, вивченням якого він займається. Строгих хронологічних рамок у даному випадку не існує. Вважається, що мінімальна тривалість роботи повинна становити календарний рік, плюс 2-3 місяці на вживання в етнічне середовище, знайомство з місцевим населенням, входження до нього у довіру.

Головний недолік стаціонарної форми - в її порівняно «малій продуктивності», оскільки досліджується лише обмежений район та нечисленна група населення. Тому стаціонарно вивчають, зазвичай, або зовсім не досліджені, або мало досліджені місця, коли важливо зібрати найрізноманітніші відомості про культуру і побут досліджуваного народу, про його мову, фізичний тип тощо. Однак стаціонарне вивчення має ряд незаперечних переваг. Живучи постійно серед досліджуваного населення, щодня спостерігаючи його життя, дослідник отримує можливість дуже глибоко і всебічно вивчити фольклорні традиції і описати побут і культуру народу, уникнувши випадкових висновків, заснованих на поверхневих спостереженнях.

Експедиційна (зазвичай групова) форма роботи - проводиться під час короткочасних виїздів в області або в окремі райони для збирання фольклорних творів. Дана форма роботи носить назву «польова». «Поле» - це не просто вимога прожити в досліджуваній культурі тривалий час, але це особлива техніка проникнення в чужий символічний світ і переведення його смислів і

значень на мову своєї культури. Звідси - необхідність включитися в життя оточуючих людей, пройти ступені енкультурації.

Найбільш поширений експедиційний спосіб організації польової роботи полягає у формуванні короткострокових цільових або тематичних, довгострокових цільових циклічних і довгострокових комплексних монографічних експедицій.

Тривалість експедиції може коливатися за термінами від декількох тижнів до декількох місяців і визначається завданнями, які ставляться в період проведення польових робіт.

З усіх різновидів експедицій найменш тривалими є короткострокові цільові або тематичні. До завдань, як правило, входить поглиблене дослідження декількох або навіть одного компонента традиційно-побутової культури. У ряді випадків це експедиції, в яких збирається додатковий, уточнюючий матеріал. Це можуть бути розвідувальні експедиції. Залежно від завдань, район робіт таких експедицій може бути локальним або досить широким.

Обстеження може бути вибіркоким і суцільним (розвідувальним).

ОБСТЕЖЕННЯ РЕГІОНУ - виявлення, спостереження, збір і запис творів фольклору в межах заздалегідь визначеної місцевості. Обстеженню регіону передують вивчення загальних історико-географічних, соціально-економічних і лінгвістичних відомостей про об'єкт дослідження, яким може бути селище, ряд населених пунктів, район або область, що відрізняються єдиними культурно-етнографічними рисами; детальне ознайомлення із сучасним станом та організаційними формами художньої самодіяльності, а також місцевими художніми промислами, специфікою трудової діяльності населення, особливостями його одягу, побуту, звичаїв і традицій. Дослідники детально фіксують фольклорний матеріал - поетичний, музичний, драматичний, хореографічний, декоративно-ужитковий, відзначають особливості виконавської майстерності. Для отримання повного уявлення про фольклор досліджуваної місцевості поряд з експедиційним методом роботи застосовується і стаціонарна форма. У стаціонарному обстеженні регіону разом

з науковими співробітниками можуть взяти участь і надати фольклорістам істотну допомогу місцеві краєзнавці, вчителі, культпрацівники.

Завданням *вибіркового обстеження* є фіксація текстів певного жанру фольклору. Основним методом вибіркового обстеження є анкетування.

Суцільне (розвідувальне) обстеження має на меті з'ясувати і з максимальною повнотою зафіксувати твори всіх фольклорних жанрів, що існують у певній місцевості. Такий тип збирання фольклору ставить перед кожним учасником конкретну мету: в межах одного або декількох населених пунктів зустрітися з найбільшою кількістю жителів і записати від них усі відомі їм твори фольклору. Встановити, які з жанрів активно побутують у репертуарі місцевості, які відмирають або вже зникли з ужитку населення.

Методи збиральницької роботи фольклориста мають багато спільного із польовими методами в етнології і антропології; вони орієнтовані, перш за все, на вживання в культуру, проникнення в її «символічний світ» шляхом набуття спільного досвіду і знаходження спільної мови з її представниками. Основна мета польової роботи була сформульована в 1920-х рр. англійським ученим польського походження Бронісловом Маліновським: «вловити точку зору місцевого жителя, усвідомити його бачення світу».

ПОРАДИ збирачеві фольклору:

- бажано жити поміж жителів, щодня спілкуватись з ними, щоб до збирача звикли і його присутність не перешкоджала природному перебігу подій;
- бажано знати діалектні особливості мешканців досліджуваної місцевості, щоб розуміти розмови і уникнути спотворення інформації;
- фольклорист повинен концентрувати свою увагу на взаємозв'язку всіх явищ в культурі (звертати увагу не тільки на словесні тексти, а й на особливості декоративно-прикладного мистецтва, інтер'єр, ремесла, побут тощо), оскільки в реальності вони настільки пов'язані між собою, що жодне не може бути зрозуміле без розгляду всіх інших;
- як правило, прямі запитання про значення і сенс мало що можуть прояснити, оскільки люди, зазвичай, не замислюються про значення образів, деталей, сприймаючи їх, як щось саме собою зрозуміле.

2.2. Основні методи збиральної роботи фольклориста. Типи наукових експедицій

У процесі збиральної роботи застосовуються такі основні методи:

- інтерв'ювання;
- анкетування;
- польовий експеримент;
- спостереження;
- збір документів.

Інтерв'ювання - особиста бесіда збирача фольклору з носієм фольклору.

Така бесіда найчастіше має характер питань-відповідей і протікає зазвичай в очній формі. Отримані відповіді фіксуються, обробляються, узагальнюються, співвідносяться з результатами інших аналогічних інтерв'ю.

Методика інтерв'ювання розподіляється на дві групи: збір етнографічного матеріалу серед старожилів - вони найбільш повно знають історію і фольклор на момент вивчення (так зване глибинне інтерв'ю), і вторинних - часто людей молодшого покоління.

Анкетування - розслідування, анкета, репортаж. Анкетування - один із способів збирання фольклорного матеріалу або відомостей про нього за заздалегідь складеною програмою або опитальником, яке підпорядковане вивченню сучасних процесів. За допомогою анкетування збір вербальної первинної інформації здійснюється, як правило, без безпосереднього контакту дослідника і респондента (інформатора).

Польовий експеримент - це робота на межі між фольклорним і нефольклорним: у цілеспрямованому і керованому «вході» у фольклорну ситуацію і «виході» з неї, в моделюванні в польових або лабораторних умовах тих чи інших її етапів, сторін і особливостей.

Для більш повного і адекватного встановлення обрядової реальності, що назавжди пішла з живого побутування, може бути використаний метод реконструкції і моделювання.

Тільки у процесі спільної з носіями традиції діяльності (форми якої задаються і збирачем, і носіями традиції) стають доступними для фіксації та вивчення форми і явища традиційної культури, які вже пішли з активного побутування. Одночасно з цим з'являється можливість фіксації недоступних для безпосереднього включеного спостереження імпровізаційних елементів обрядових практик, ролі емоційної домінанти обряду в розгортанні його акціонального компонента, особливостей особистісного включення в обряд. По-друге, розширення складу учасників цього комунікативного процесу (включення до нього дітей, сусідів, жителів села, в тому числі представників інших національностей), дозволяє побачити ставлення до традиції різних статево-вікових, соціально-професійних і етнічних груп та деякі особливості культурної трансмісії в умовах сучасного села.

Тому експеримент і експериментальні методи не тільки починають набувати принципово нового значення в польовій роботі, але і сама польова фольклористика все частіше визначається як експериментальна наука.

Спостереження (метод безпосереднього спостереження або включеного спостереження) - це основний інструмент збору фактичного, джерельного матеріалу. Метод включеного спостереження (використовується при стаціонарній формі збиральницької роботи). При використанні даного методу створюються умови невимушеного спілкування під час збору матеріалу. Інформанти становлять природне комунікативне середовище збирача.

Специфіка збиральницької роботи полягає в тому, що тексти фіксуються в ситуації бесіди, але не спеціально організованого інтерв'ю, тому в такій атмосфері не завжди можливе застосування диктофона, частина текстів записується по пам'яті. Переваги зібраного таким чином матеріалу полягають у тому, що тексти спостерігаються в природній обстановці, бесіда з інформантом спровокована тільки зацікавленістю збирача, а не питаннями анкети. При цьому фіксується контекст бесіди, статусні, статеві характеристики співрозмовників. До недоліків збирання матеріалу методом «включеного спостереження» можна віднести, по-перше, невелику кількість текстів, що визначається свідомою неактивною позицією

збирача, по-друге, неточність фіксації текстів (втрачаються як фонетичні характеристики, так і позначення ритмічних періодів розмови, окремі вступні слова, необхідні для аналізу і розуміння тексту).

Збір документів - збір (запис / фіксація), первинна обробка матеріалів в умовах польової фольклорної експедиції.

Збір документів (фіксація тексту, мелодії) у фольклористиці - процес ручний і слуховий, а також за допомогою технічних засобів запису (закреплення на папері, відео, аудіо) творів уснопоетичної, музичної, драматичної і хореографічної народної творчості. Безпосередня нотна фіксація народних музичних творів під час їх виконання носить назву слухового запису. Для фіксації хореографічних творів збирачі застосовують спеціальні знакові системи запису. Кожна фіксація повинна відповідати тим вимогам, які вимагаються від наукового запису. У їх числі: абсолютна повнота запису з вуст інформатора обов'язково під час виконання зі збереженням фонетики, синтаксичного ладу мови, а також з відображенням усіх діалектних особливостей і наголосів, які відрізняються від усалених у літературній мові; облік виконавських прийомів, реєстрація ремарок виконавця і чітка паспортизація записаних текстів, належний технічний рівень запису. Слуховий запис мелодії до того ж повинен проводитися в тій же тональності, в якій вона звучить - зі збереженням особливостей ритміки й метру, з урахуванням усіх виконавських особливостей.

Другий етап збору документів - це його розшифровування (йотація). У фольклористиці термін позначає:

1) відтворення тексту фольклорного твору, зафіксованого за допомогою польового запису в блокноті або на диктофоні. У процесі розшифровування чистові фольклорні записи оформляються без скорочень і пропусків;

2) відтворення музичного твору, записаного на фонографі, магнітофоні, диктофоні за допомогою нотних знаків. Розшифровування мелодій - йотація - ведеться на нотному папері з підтекстовками вербального запису. У польових умовах розшифровування проводиться безпосередньо після запису або невдовзі після нього, щоб в пам'яті збирача залишалися ще свіжі враження від виконання

і, при необхідності, була можливість знову зустрітися з виконавцем для уточнення незрозумілих для фіксації фрагментів;

3) розшифровування - назва самого запису музичного або уснопоетичного твору, отриманого у результаті роботи над польовим матеріалом та відтворюваного на нотному або звичайному папері.

При виборі методу збиральницької роботи фольклориста необхідно враховувати також *специфічні особливості роботи на різних територіях*: на територіях зі змішаним в етнічному, конфесійному і соціокультурному напрямках населенням; необхідно вивчити історичні обставини формування тієї чи іншої соціокультурної спільноти, встановити місця і час «прибуття» переселенців, їх контактів (господарських і культурних) з корінним населенням території (якщо такі контакти мали або мають місце).

У схематичному вигляді процес формування фольклорного джерела представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Фольклорне джерело і метод безпосереднього спостереження

Предмет польової фольклористики	Спостереження	Фіксація	Польовий щоденник	«Фольклорний текст»	Фольклорне джерело
			Польовий зошит		
			Зошит для роботи з документальними джерелами		
			Фотоколекція і фотощоденники		
	Робота з інформантом		Кіно/відео фільми		
	Робота з документальними джерелами		Фонотека		
			Малюнки, плани, креслення, копії, схеми		
			Етнографічна колекція та польовий колекційний опис		

У польовий фольклористиці виділяються 4 основних типи наукових експедицій:

- експедиція ознайомчого (розвідувального) характеру - первинне обстеження території (окремих пунктів тієї чи іншої області, району, регіону). Виявлення ступеня збереження традиції, загальні відомості щодо жанрового складу, етнографічного контексту. Робота з окремими виконавцями, ансамблями. Така експедиція є етапом підготовки до комплексного дослідження місцевих традицій народної культури, проводиться малим складом.

- фронтальне комплексне дослідження - вивчення культурної традиції в сукупності всіх її складових. Виявлення меж поширення окремих явищ і традицій в цілому. Експедиція проводиться великими силами за участю представників суміжних спеціальностей - філологів, етнографів.

- спеціалізована (тематична) експедиція - вивчення тих чи інших явищ або жанрів фольклору з конкретної теми; пошук певних раритетів, майстрів; доповнення та розробка наявних відомостей тощо. Спеціалізована експедиція проводиться невеликим складом учасників - фахівців у певній галузі;

- повторні експедиції «по слідах збирачів» - повторні експедиції в ті місця, де вже працювали фахівці з метою вивчення ступеня збереження вивченої раніше фольклорної традиції, особливостей її розвитку / згасання / трансформації, появи нових жанрів тощо. Зіставляючи дані різних років, фольклористи отримують досить повну і ясну картину динаміки розвитку досліджуваних явищ.

2.3. Методи і форми наукової підготовки експедиції

Підготовка експедиції складається з двох різних за своїм характером процесів. Перший - наукова підготовка експедиції, другий - матеріальне забезпечення експедиції.

Наукова підготовка експедиції полягає головним чином на тому, щоб визначити, які музично-етнографічні матеріали записані в даній місцевості, що вже відомо з наміченої теми (або тем) експедиції і, виходячи з цього, визначити обсяг і завдання майбутніх польових досліджень.

Для цього в першу чергу вивчаються (по можливості) всі музичні збірники, що відносяться до справи, а також етнографічна література, звідки ретельно витягуються всі конкретні дані (нотні записи пісень з текстами, описи обрядів, окремих жанрів, малюнки, фотографії та інші матеріали) про культуру, і побут досліджуваної групи населення.

Крім вибірки фактичних даних з літературних джерел, важливою частиною наукової підготовки експедиції є знайомство з історією та історією культури досліджуваного народу, а також з літературою з суміжних наук.

Особливе місце в науковій підготовці експедиції приділяється вивченню географії району, де належить працювати фольклористам. Тут важливо все: клімат, ландшафт, гідрографія, шляхи сполучення. Не можна забувати і того, що географічні умови значно впливають на розвиток різних сторін культури народу. Кліматичні та інші природні умови потрібно враховувати і при виборі району роботи, пори року для проведення роботи, при розрахунку часу на пересування тощо.

Особливу увагу потрібно звернути на вивчення демографії району, в першу чергу етнічної демографії, відомості по якій можна отримати як з матеріалів переписів населення, так і з географічних карт.

Наукова підготовка експедиції завершується складанням програми експедиції. Програма експедиції містить наукову проблематику експедиції, теми (розділи), за матеріалами яких ця проблематика буде вирішуватися, а також визначає конкретні шляхи і форми такого рішення. Відповідно до цього в програмі зазначається:

- 1) загальна проблематика експедиції, проблематика вступної частини програми;
- 2) перелік тем експедиції за якими будуть збиратися польові матеріали, необхідні для вирішення головної проблеми (або проблем);
- 3) район роботи експедиції та її маршрут;
- 4) терміни роботи експедиції і розрахунок часу, роботи на окремих відрізках маршруту;

5) склад учасників експедиції і закріплена за кожним з них окрема тема або частина теми (розділу). Якщо передбачається робота кількома загонами, то конкретне завдання для кожного загону та райони його роботи;

6) короткі методичні розробки, де описуються основні особливості місцевого фольклору, на які слід звернути особливу увагу, і основні прийоми дослідження (опитувальники, анкети тощо).

На додаток до програми і одночасно з нею готуються і затверджуються різні додаткові документи експедиції: анкети, анкети-бланки тощо. Корисно також, особливо для учасників експедиції, які не мають достатнього досвіду польової роботи, скласти спеціальні опитувальники з докладним зазначенням явищ, що підлягають вивченню під час польової роботи. За опитувальником легко перевірити, які теми були з'ясовані докладно, які ні; скласти план польової роботи на наступний день тощо.

На основі докладних опитувальників можна скласти й коротші опитувальники (20-30 пунктів), до яких виносяться вузлові, головні питання, що підлягають з'ясуванню. Такого роду короткий опитувальник дослідники-початківці можуть використовувати при опитуваннях населення як «шпаргалку».

Крім того, за опублікованими матеріалами необхідно підготувати й списки пісень, записаних у тій місцевості, де планується роботи експедиції. Даний матеріал може стати відправною точкою у опитуванні інформанта, дозволить уточнити стан збереження пісенного репертуару в історичній перспективі.

Матеріальне забезпечення експедиції полягає в підготовці технічних засобів запису: диктофона (магнітофона), фотоапарата, відео-камери тощо.

З кожним роком оснащення експедицій розширюється за рахунок застосування все більшої кількості різних технічних засобів. Але й досі головними робочими знаряддями фольклориста є зошит і олівець (ручка), магнітофон (диктофон).

Для запису зібраних відомостей необхідно придбати товсті («загальні») зошити, бажано з міцною картонною палітуркою. Такі зошити зручні для роботи в

будь-яких умовах. Для письма користуються авторучками або графітними («простими») олівцями.

Майже кожна експедиція проводить велику роботу зі збору і фіксації даних про одяг, житло і тому подібних матеріальних сторонах культури. При цьому доводиться робити замальовки, плани, креслення тощо, що вимагає завчасного забезпечення експедиції необхідними матеріалами. Сучасну фольклорно-етнографічну експедицію не можна уявити собі без фотоапаратів і фотозйомки.

Кожен учасник експедиції повинен навчитися добре фотографувати, оскільки тільки він сам може правильно визначити, що і як потрібно сфотографувати, щоб знімок виявився не просто якісним, але й містив би повну наукову інформацію.

Застосування різних звукозаписувальних пристроїв значно полегшує роботу в музично-етнографічних експедиціях при опитуваннях населення, також вони широко використовуються в діалектологічних експедиціях.

Особисте спорядження учасників експедиції значною мірою залежить від природних умов району роботи і від пори року. Як і у будь-якому поході, фольклористи повинні обмежити себе тільки найнеобхіднішими особистими речами. Одяг і зовнішній вигляд працівників експедиції повинні бути скромними, не викликати нарікань і осуду з боку місцевого населення. Під зазвичай короткого періоду контакту з людьми зовнішній вигляд і поведінка співробітників експедиції мають, як правило, вирішальне значення. За цей час потрібно заручитися підтримкою людей, здобути у них довіру. Заради цього не можна нехтувати місцевими звичаями і смаками. Не потрібно нарочито підлаштовуватися під місцевий стиль, але не слід і поводитися всупереч місцевим звичаям і правилам. Будь-яке протиставлення себе місцевому населенню викличе насмішки, неприязнь, і в кінцевому підсумку негативно позначиться на результатах роботи експедиції.

Таким чином, якість проведення підготовчого етапу до збиральницької роботи безпосередньо впливає на підсумки польової роботи.

Етап підготовки до збиральницької роботи повинен включати наступні види робіт:

- вивчення літератури (історичної, етнографічної, пісенних збірок тощо), конспектування;
- складання програм-опитувальників;
- встановлення контактів на засадах співробітництва і взаємодопомоги з місцевими органами влади, установами культури та освіти;
- фінансові питання організації експедиції. Складання кошторису витрат.
- матеріально-технічне забезпечення практики.
- формування групи, планування роботи групи, розподіл обов'язків.
- опанування навичками володіння технічними засобами запису фольклору і фіксажу роботи експедиції (магнітофони, диктофони, фотоапарати, відеокамери).
- інструктаж з техніки безпеки.
- проведення тренувальних записів різних жанрів фольклору з стрічки магнітофону, а ще краще - безпосередньо від виконавців.

ОСНОВНІ МЕТОДИ І ФОРМИ НАУКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЕКСПЕДИЦІЇ:

- повне, детальне вивчення наявних джерел з публікацій і наявних фондових матеріалів (фольклор, історія, етнографія). У роботі з фольклорно-етнографічним матеріалом звернення до історії краю, до часів його заселення. У його традиціях і культурі виявлення етнічних, соціальних, культурних, конфесійних та інших складових, традицій старожилів і новопоселенців.
- підготовка репертуарних списків, опитувальників, добірок аудіо- та відео-записів з досліджуваної традиції.
- систематизація етнографічних даних.
- огляд наявних опитувальних листів з різних тем.

Керівник експедиційної групи повинен вільно володіти відомостями про досліджувану традицію (на рівні знання опублікованих джерел, фондових матеріалів) і мати наявний досвід роботи в складі експедицій. До керівництва групою допускаються студенти, які мають досвід роботи в експедиції в якості учасника. Допуск до керівництва групою проводиться після проведення відповідної співбесіди.

ТЕМА 3. СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПЕРВИННА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗІБРАНИХ МАТЕРІАЛІВ

3.1. Організаційні принципи роботи експедиції

1. Для ефективної роботи експедиції необхідно встановити стосунки співробітництва і взаємодопомоги з місцевими органами влади, установами культури та освіти на місці.

2. По приїзду на місце роботи експедиції керівник організовує місце перебування експедиційної бригади (базу експедиції), вирішує інші організаційно-господарські питання.

3. Проводиться робота з вивчення карти місцевості, отримання списків передбачуваних інформантів, розподілу маршрутів між експедиційними групами.

4. З метою оповіщення населення про експедицію і демонстрації вже зроблених в експедиції записів використовуються різні форми взаємодії (співпраці) із засобами масової інформації: програми місцевого радіо і телебачення. Велику користь приносять інформаційні статті в місцевих газетах, публікуються як перед початком роботи експедиції, так і після її завершення.

5. Організація концертних виступів збирачів фольклору, які володіють народно-пісенним репертуаром, творчих зустрічей з народними виконавцями, з місцевими спеціалістами і ентузіастами сприяє встановленню довірчих взаємин з носіями традицій.

6. При проведенні збиральницької роботи збирач повинен проявити низку професійних умінь, а саме:

- встановити контакт з інформантом, організувати запис фольклорних текстів;
- ефективно використовувати знання, отримані при вивченні курсу «Народознавство та музичний фольклор України»: про специфіку побутування фольклору, своєрідності фольклорних жанрів;

- володіти методикою збиральницької роботи, технікою запису фольклорних текстів.

7. Щодня, після закінчення сеансів звукозапису, проводяться конференції - щоденні звіти всіх експедиційних груп з показом записаного матеріалу і його експрес-аналізом. У подальшій роботі нові дані (нові пісенні сюжети, типи наспівів, раніше невідомі етнографічні деталі тощо) використовуються усіма групами збирачів. Під час проведення конференції фіксуються відомості про проведені сеанси записами в окремому звітному зошиті.

8. За підсумками польової роботи оформлюються відповідним чином записи фольклору; готується короткий звіт про роботу, в якому повинна бути представлена кількісна та якісна характеристика зібраних матеріалів; заповнюються облікові картки; створюються словесні портрети виконавців; здаються в архів аудіо-, фото- і відеоматеріали.

3.2. Матеріали первинної систематизації

Під час роботи експедиції збирачі працюють в експедиційних робочих зошитах (польових щоденниках).

На початку зошита (польового щоденника) вміщується маршрутний лист з фіксацією усіх маршрутів окремого члена експедиції. Маршрутний лист повинен містити: точну вказівку місця (назва населеного пункту, належність до адміністративно-територіальної одиниці, району, області), дату запису, склад експедиційної групи.

Далі ведуться записи відповідно до проведених сеансів. Вони повинні містити вказівки щодо місця і часу запису, дані про виконавців (прізвища, імена, по батькові, роки народження, вказівки на те, звідки виконавці родом), склад експедиційної групи.

Зміст експедиційного сеансу складають: аудіо-, відео-записи виконання фольклорних зразків різних жанрів, обрядів, оповідань виконавців; по можливості повний рукописний запис поетичних текстів; конспективний запис розмов із виконавцями та інформантами з виділенням найбільш важливих

моментів; фіксація типологічних характеристик музичних зразків; внесення вказівок на відповідність рукописних записів у робочому зошиті з номерами аудіо та відеокасет (або файлів). У зошит вносяться також зауваження, висловлювання, різні коментарі народних виконавців, а також опис ситуації, в якій відбувається сеанс запису, різні спостереження - будинок, внутрішнє оздоблення, місцевість тощо.

У експедиційний зошит вносяться також карти місцевості, інші відомості, необхідні для орієнтування і для організації сеансів запису (прізвища, імена та по батькові передбачуваних виконавців, оповідачів, інструменталістів, дата і місце їх народження та інші відомості). Уся вищевказана інформація дублюється на звукозаписні носії.

Щоденник зазвичай ведеться групою з 2-3 осіб. При цьому склад групи збирачів під час експедиції не повинен змінюватися, щоб не відбувалося плутанини при підведенні підсумків. Якщо студенти ведуть запис разом з керівником, це повинно бути обов'язково відображено в щоденнику. Записи в щоденник заносяться щодня після завершення опитувань. Ця вимога є обов'язковою, оскільки з плином часу збирач забуває багато деталей розмови, які можуть виявитися істотними.

У щоденник після позначки про дату роботи вносяться:

- всі дії групи по збиранню фольклору;
- записи текстів творів у контексті опитування;
- загальні зауваження і спостереження про побутування традиційного фольклору в населеному пункті або «кущі» (ступінь збереження традиції; взаємини між виконавцями в побуті та під час виконавської діяльності, особливо всередині стабільних ансамблів; ставлення до традиції різних соціальних, професійних, конфесійних груп);
- підсумки дня (з ким вдалося попрацювати, хто відмовився, з якої причини, як виконано план на день тощо);
- план роботи на наступний день.

Слід пам'ятати про те, що польовий щоденник є офіційним документом, тому вносити до нього записи особистого характеру не рекомендується. Не слід вклеювати в польовий щоденник гербарій (якщо тільки це не зібрані лікарські трави з коментарями щодо їхнього застосування, які є відображенням місцевої традиції), фотографії, що не мають стосуються збиральницької роботи, розмальовувати поля щоденника сторонніми малюнками.

У підсумковий щоденник входять, крім повсякденних записів, такі розділи:

1. показчик (позначення розділів із зазначенням сторінок);
2. показчик за жанрами (розпис текстів записів за жанрами із зазначенням номерів і загальної кількості);
3. показчик текстів.

Нумерація сторінок у щоденнику повинна бути наскрізна, без пропусків. Зліва від записів залишається поле 3-4 см. Писати слід чітко і розбірливо. Якщо збирач не впевнений у точності певного запису, а можливості перевірити немає, слід зазначити це на полях.

Вимоги до оформлення аудіо та відеокасет у процесі експедиції: обов'язковість оголошень на плівці / файлі, що містять відомості про населений пункт, дату і виконавців; необхідність наклейок на касетах і на паперових вкладках із порядковим номером (після експедиції кожній касеті буде надано фондовий номер), прізвищем керівника групи, датою проведення запису і назвою населеного пункту, де робився запис.

У разі фіксації на електронні носії (флеш-накопичувачі) у назві папок вказуються населені пункти, дата запису; в назві файлу вказується номер один по одному і назва пісенного зразка за віршованим рядком. Дані про виконавців дублюються в аудіо-записі та в польовому зошиті.

Документація фотоматеріалів: фіксація в спеціальному зошиті кожного відзнятого кадру з повними паспортними даними. Крім того, якщо це фото виконавців, слід записати поштовий індекс населеного пункту, щоб по

можливості швидше вислати екземпляр зроблених фотознімків. Це обов'язкова етична умова в стосунках «збирач - виконавець».

Заключний етап роботи: складання об'єднаного маршрутного листа експедиції, оформлення карти з позначенням обстежених населених пунктів, складання репертуарних списків з розташуванням пісенного матеріалу відповідно до типології наспівів; зведення етнографічних відомостей за основними обрядовими комплексами; підготовка демонстраційних добірок аудіо та відеозаписів.

Кожна збиральницька група, що заповнює щоденник, складає портрет одного виконавця (тобто «портрет» інформанта), який містить біографічні відомості, характеристику репертуару, ставлення до нього оточуючих, темперамент, особливості мови, прізвисько тощо.

ТЕМА 4. ПРАВИЛА РОЗШИФРОВУВАННЯ, НОТУВАННЯ ТА АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ

4.1. Основні правила збирання фольклору

1. Одне з основних правил збирання фольклору - заздалегідь дізнаватися про те, які талановиті виконавці живуть в населеному пункті (звертатися за відомостями про талановитих виконавців краще до місцевої інтелігенції: до вчителів, до клубних працівників, до керівників художньої самодіяльності тощо).

2. Не можна зловживати часом і фізичними можливостями виконавців.

3. Для встановлення хороших контактів із оповідачем або співаком не слід починати бесіду з прямих запитань про фольклор.

4. Безпосередній запис фольклору необхідно починати з прохання до виконавців розповісти або заспівати їх найулюбленіші твори.

5. Питання, що задаються виконавцю, повинні бути сформульовані зрозуміло.

6. Записувати фольклор потрібно тільки в момент його виконання.

7. Не можна переривати інформатора під час виконання творів, збирачеві не можна втручатися в творчий акт.

8. Всі питання по тексту задаються після його виконання.

9. Розпочатий запис треба довести до кінця, навіть якщо в процесі його ведення з'ясувалося, що розповідь або пісня за певних причин не відповідають завданням збирача.

10. Під час запису фольклору необхідно домагатися відповідної атмосфери для виконавця і самого процесу виконання.

4.2. Оформлення фольклорних записів

Записи фольклорних творів повинні оформлюватися відповідно до їхньої жанрової та видової приналежності (наприклад, віршованій-пісенні жанри записуються з дотриманням членування тексту на вірші, з виділенням

приспівів, строф тощо; прозові жанри записуються з виділенням абзаців, прямої мови тощо).

Кожен текст чітко паспортизується. Паспортизація передбачає наявність таких даних:

- від кого записаний твір (прізвище, ім'я, по батькові);
- національність виконавця;
- вік або рік народження;
- місце народження; звідки родом батьки;
- освіта;
- професія;
- місце запису твору (назва села, району, області);
- ким записаний твір (ініціали та прізвище);
- дата запису.

Історико-етнографічні нариси. Наукову цінність складають невеликі нариси, в яких повинна бути історико-етнографічна характеристика місцевості, де проводилася практика. Відомості, які мають бути надані у таких нарисах, найрізноманітніші: де розташований населений пункт (якщо це село - відстань до міста); великий він чи маленький, давно заснований або недавно, чи багато живе в ньому старожилів, з яких місць у більшості своїй переселенці, який національний склад населення, чим займаються жителі (промисловим або сільським господарством), чи є в населеному пункті школа, клуб, будинок культури, бібліотека або інші установи культури і освіти, як все це позначається на звичаях жителів і архітектурному образі топосу тощо.

«Портрет» інформанта. Працюючи над портретом інформатора, збирач повинен звертати особливу увагу на те, як знання фольклору виконавцем співвідноситься з його біографією.

Оформлення звіту з практики, яку представляють студентом в паперовому варіанті і на електронному носії, повинна відповідати таким вимогам: текстовий редактор «Word», формат аркуша А4, шрифт Times New Roman; кегль шрифту 14; міжрядковий інтервал - одинарний; поля - 2 см по

периметру; без переносів; обсяг - не менше 20 стор. Титульний лист - відповідно до вимог і відповідно до письмового звіту. Кожен твір паспортизується у виносці на відповідній сторінці (вставка - посилання - виноска). Наявність малюнків, фотографій та творчий підхід - вітається.

4.3. Правила розшифровування (запису) словесних текстів

1. Якщо інформантів кілька, їхній мові обов'язково передують аббревіатура, що представляє скорочення ПІБ (Наприклад: Сидоренко Марія Іванівна до СМІ, далі двокрапка і мова інформанта).

2. Питання збирача може бути дещо спрощене або скорочене, якщо його формулювання не впливає на відповідь інформанта. питання збирача вміщується у квадратні дужки (Наприклад: [Як у вас в селі справлялися **Масляну?**]).

3. У кутових дужках детально описуються значущі жести, характерні інтонації, емоції інформанта, необхідні для правильного розуміння його слів (коментарі типу «робить жест рукою», «тупає ногою» абсолютно зайві).

4. Якщо частина запису не стосується фольклору, то в кутових дужках фіксується зміст пропущеного уривка (Наприклад: «говорить про своє здоров'я»). Якщо частина запису (слово, речення тощо) не розшифровується через погану чутисті, в кутових дужках пишеться: «нрзб».

5. Усі невідомі слова і всі повторення розшифровуються без скорочень.

6. Наголос ставиться над усіма словами інформантів, крім односкладових. Якщо текст набирається в TimesNewRoman, то наголос ставиться слешем «\» після ударного складу.

7. Пунктуаційні правила при розшифровці дотримуються; орфографічні можуть порушуватися для передачі діалектних особливостей вимови.

8. При розшифровці поетичних текстів (пісенних або прозових) слід дотримуватися наступних правил:

- тексти пісень записуються з розбивкою на віршовані рядки;

- текст фіксується дуже точно, не допускаючи пропусків слів, домислювання;
- поетична строфа записується у повному обсязі без скорочення окремих слів або їх повторень. Вимушені пропуски в тексті позначаються спеціальним знаком (...) із зазначенням, хто зробив пропуск - виконавець або збирач;
- текст повинен відображати мовні, діалектні або співочі особливості вимови слів: бяроза (а не береза), сонечка (а не сонечко) тощо;
- у діалектних словах і словах, що відрізняються своєю вимовою від літературних норм, фіксується наголос;
- фіксуються всі вигуки і звуконаслідування (ой, гей тощо).

4.4. Правила нотування пісенних зразків

Запис нотного тексту пісні слід виконувати спочатку в чорновому, а потім у кінцевому «чистому» варіанті. Рекомендується наступна послідовність виконання дій.

Прослухати звукозапис народної пісні та визначити останній (фінальний) звук мелодії, а також відчуття ладу (мажор або мінор). Ці відомості дозволять визначити тональність наспіву.

Зробити попередній аналіз наспіву:

- визначити з якої кількості фраз складається наспів;
- як співвідносяться мелодійні фрази між собою (чи є повторюваність фраз або вони абсолютно різні; чи є рефрен (приспів)).

На нотному стані написати скрипковий ключ, при цьому якщо наспів розташовується в малій октаві, то для зручності читання нот наспів слід записати на октаву вище і вказати це в нотному записі за допомогою відповідного знака.

Рекомендується записувати наспів таким чином, щоб він цілком розташовувався на одному рядку нотного стану. Для цього слід використовувати подвійний розворот листів нотного зошита.

Запис звуковисотної лінії мелодії пісні проводиться за таким алгоритмом:

- слід пам'ятати, що в одноголосній мелодії штилі записуються вгору і вниз, а у двоголосній мелодії штилі записуються в різних напрямках, тобто штилі верхнього голосу - доверху, нижнього - донизу;

- слід ставити знаки альтерації в нотному тексті безпосередньо перед звуками;

- для полегшення запису нот можна підібрати мелодію на інструменті, однак, вона не завжди в точності збігатиметься з аудіозаписом, оскільки фольклорний спів відрізняється від темперованого ладу інструменту і тому вимагає введення так званих знаків мікроальтерації («напівдієзів» і «напівбемолів»). Ці знаки вказують на невелике відхилення звуку в бік його підвищення або пониження і позначаються за допомогою спеціальних знаків.

При прослуховуванні звукозапису можна помітити, що одні склади проспівуються на один звук, а інші склади виспівуються на два - три і більше звуків мелодії, утворюючи розспіви. У цьому випадку звуки, що входять до розспіву об'єднуються лігою, а тривалості, що складають цей розспів (восьмі й шістнадцяті), записуються під загальним ребром.

Підписується поетичний текст першої строфи з розбивкою по фразам. При цьому слід залишати достатні проміжки між складами, записуючи їх так, як співають виконавці, наприклад, зо-зу-ле-нька, за-пла-ка-ла тощо.

Під час розстановки тактових рисок слід враховувати структуру поетичного тексту з увагою на єдність у наспіві ритміки вірша і мотиву.

Використовуються два види тактових рисок: суцільна і пунктирна. Суцільна тактова риска виконує розділову функцію і вказує на кордони вірша і складових груп. Пунктирна тактова риска ставиться перед акцентними звуками.

Під час звучання аудіозапису слід звернути увагу на особливості виконання мотиву, перш за все на так звані гліссандо, або на мовленнєве виконання звуків, наближених до ритмизованої мови. Ці виконавські особливості фіксуються спеціальними знаками.

Під час запису нотного тексту слід застосовувати вертикальний ранжир, що передбачає розташування аналогічних мелодійних побудов у цілому і

складових його метричних долей строго по вертикалі, в «стовпчик» у всіх строфах і рядках пісенного зразка.

Визначення темпу в фольклористичних нотуваннях відбувається за допомогою секундоміра. Під час прослуховування звукозапису фольклорного зразка слід виконати хронометраж частини мотиву в обсязі одного віршованого рядка. Підрахувати кількість рахункових часток (чвертей) у рядку. Отриманий показник часу ділимо на кількість рахункових часток і отримуємо результат. Стільки триває одна чверть. 60 сек. ділимо на отриманий показник і отримуємо число 120. Стільки чвертей вміщується в одну хвилину. Темпові показники вказується в одиницях Менцеля на початку твору.

Переписка нотного тексту на чистовик передбачає дотримання наступних правил:

1) при ключі виставляються знаки, які реально зустрічаються в наспіві пісні;

2) використовується принцип аналітичної графіки, при якій нотний текст пісенного зразка розташовується з урахуванням його мелодичної і ритмічної будови.

4.5. Документація архівного зберігання

Вся документація за підсумками фольклорних експедицій студентів зберігається в Архіві.

ДОКУМЕНТАЦІЯ АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ забезпечує облік та збереження архівних матеріалів, полегшує орієнтацію в фондах і доступ до них. Залежно від загальної кількості одиниць зберігання і призначення архіву документація архівного зберігання може включати різні форми обліку, основними з яких є книга інвентарна, або книга надходжень, формуляр (реєстр) змісту кожної одиниці зберігання, книга видачі та використання архівних матеріалів, путівник по фондах.

ОДИНИЦЯ ЗБЕРІГАННЯ - група різних фольклорних матеріалів, кіно- і фотодокументів, що мають повний науковий паспорт і представляють у своїй

сукупності об'єднану за деякими ознаками (номінальній, авторській, кореспондентській, географічній тощо), *справу*, що може включати в себе зошити, блокноти, листи (для текстових архівів), матрицю, касету, фотографії, пластинку (для інших видів фондів). При формуванні одиниць зберігання можуть враховуватися різні критерії. У справі матеріали розташовуються в хронологічній послідовності. У деяких архівах одиницями зберігання прийнято називати матеріали, записані під час однієї експедиції або декількох, датованих одним роком, тобто колекцію. Встановлення за одиницями зберігання того чи іншого обсягу фольклорних матеріалів визначається вимогами практики. Кожна одиниця зберігання отримує в архіві свій шифр.

КНИГА НАДХОДЖЕНЬ слугує для реєстрації, закріплення певного інвентарного номеру (шифру) за кожним надходженням до фондів (текстів, мелодій, фото- і кінодокументів, нотних розшифровок тощо). Книга надходжень містить дані про дату реєстрації, особу, яка передала матеріал, час і місце фольклорних записів, відомості про інформаторів і збирачів, кількість аркушів (для текстових архівів), кількість та характеристики записів (для фоно і відеофондов), позначки про фізичний стан одиниць зберігання (пошкодження, ступінь збереженості тексту тощо), швидкість відтворення, наявність негативів, кількість примірників та інші позначки, які вимагаються специфікою реєстрованих матеріалів. Розрізняють книги основного і науково-допоміжного фондів.

ФОРМУЛЯР ОДИНИЦІ ЗБЕРІГАННЯ (ОПИС, РЕЄСТР) містить відомості про матеріал (групу матеріалів), що становлять цю одиницю зберігання: загальну кількість записів, що входять до неї (фольклорних одиниць), жанровий склад, час і місце запису, виконавців, збирачів, фізичний стан матеріалу. Дані формуляра одиниць зберігання з кожної фольклорної одиниці розносяться на картки для складання різного роду каталогів і картотек.

КНИГА ВИДАЧІ ТА ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ відображає рух матеріалів, фіксує дату їх видачі та повернення, а також зняття копій, виробництво виписок і мету, з якою ці копії та виписки зроблені.

ПУТІВНИК ПО ФОНДАХ - систематичний довідник, що містить основні дані про які зберігаються в архіві матеріалах, про місце їх знаходження. Створюється в архівах з великим об'ємом одиниць зберігання з метою широкого ознайомлення державних установ і наукових працівників зі змістом фондів. Путівник може замінити науково-довідкова картотека, що слугує тим самим цілям.

КАРТОТЕКА - сукупність облікових карток, об'єднаних загальним змістом і розташованих в систематизованому порядку. Зазвичай є частиною загального каталогу, а у невеликих архівах замінює його. У фольклорних архівах існують картотеки текстових, фото-, фоно-, відео-, кіно-, нотних та інших матеріалів. Принципи систематизації, комплектування, обробки та використання творів фольклору кожного народу розробляються на основі конкретного національного матеріалу.

КАТАЛОГ - систематизований список, перелік фольклорних матеріалів, рукописів, книг, фоно-, фото-, кінодокументів тощо, які зберігаються в архіві. Каталог спрощує знаходження одиниць зберігання і являє собою своєрідний довідник у фольклорних архівах, зазвичай у вигляді картотек. Для складання каталогу застосовуються стандартні каталожні картки. Існують каталоги, видані у вигляді книг (іноді з картами, ілюстраціями тощо), що включають увесь національний матеріал того чи іншого жанру.

Принцип складання каталогу диктується специфікою матеріалу та поставленими завданнями. Для фольклорних архівів генеральним вважається каталог, побудований за жанровим принципом. Додатково до нього складаються каталоги тематичні, географічні, збирачів, виконавців тощо. Сукупність різних каталогів утворює систему, розраховану на подання максимально повних відомостей щодо матеріалів у архівних фондах.

4.6. Правила оформлення документації для архіву.

Тексти записуються «за виконавцями». Кожна фольклорна одиниця фіксується на окремій сторінці.

ОДИНИЦЯ ФОЛЬКЛОРНА - термін архівного зберігання: будь-який твір фольклору, повний або незавершений з будь-яких причин, фрагмент, записаний збирачем (з поясненням причин неповноти), а також опис обрядів або ситуацій, в контексті яких виконувався той чи інший твір фольклору, оформлений у вигляді тексту, нот, магнітограми, відеозапису, фото-знімку, що має науковий паспорт, є «одиницею фольклорною». «Одиниця фольклорна», яка надійшла до архіву, зазвичай, є частиною одиниці зберігання й отримує відповідний шифр.

Перед текстом з відступом вправо - паспорт (загальний для текстів, записаних від одного виконавця), далі - в середині рядка - номер твору, його назва (перший рядок) і текст твору.

Після кожного тексту - коментарі.

Сторінки нумеруються у правому верхньому кутку. Першою сторінкою є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок. На титульному аркуші номер не ставлять.

На другому аркуші - зміст. При складанні змісту повинна бути зроблена жанрова систематизація фольклорних одиниць.

Принципи систематизації фольклорних матеріалів ґрунтуються на єдності критеріїв жанрово-видового та внутрішньо-жанрового поділу усно-поетичних творів, на виявленні рис, що визначають специфіку великих і малих груп творів і обумовлені завданнями їхнього дослідження, публікації або зберігання. У фольклористиці найчастіше використовуються наступні *принципи систематизації фольклорних матеріалів*: етнографічний, історичний, естетичний, тематичний, функціональний, композиційно-стильовий, ритміко-мелодійний тощо. Під час складання зведень народної творчості може бути покладено в основу не один, а кілька принципів.

Підсумкова документація для Архіву:

- 1) зібрані тексти (з паспортом і коментарями);
- 2) щоденник фольклорної практики (оброблені / без скорочень і набрані на комп'ютері);

- 3) есе про виконавця;
- 4) звіт про проведення групою польової збиральницької роботи;
- 5) фото-, відео-, аудіо-записи (копії або оригінали, за погодженням з керівником практики).

Приблизний перелік питань для складання паспорту фольклорного твору:

- від кого записано твір (ПБ);
- вік виконавця;
- місце народження;
- освіта, професія;
- національність;
- віросповідання;
- місце запису;
- ким записано;
- дата запису.

Приблизний перелік питань для складання коментарів до тексту:

- наукове визначення роду, жанру, виду фольклорного твору;
- визначення жанрової приналежності тексту самим виконавцем;
- який контекст виконання / побутування тексту;
- твір записано як спогад або він активно побутує;
- твір існує як формальна традиція або йому надається сакральний сенс;
- чи ясний його істинний глибинний сенс і функція, чи вони забуті;
- чи збережена його початкова функція (магічна, інформативна, дидактична) або твір має тільки розважальну функцію.

Приблизний перелік питань для складання звіту з фольклорної практики:

- Скільки було записано фольклорних творів (за жанрами)?

- Від якої кількості виконавців були зроблені записи; їх вікова характеристика.

- Який репертуар виконавців старшого покоління? середнього? молодого? У чому відмінність між репертуаром виконавців різного віку?

- Яке ставлення різних вікових груп населення до фольклору, до самодіяльного і професійного мистецтва; чим пояснити суперечливе ставлення до фольклору виконавців різних вікових груп, однієї й тієї ж вікової групи?

- Яка частка традиційного фольклору в репертуарі виконавців різного віку; які джерела знання фольклору (місцева традиція, школа, книги, радіо, телебачення тощо)?

- Які твори фольклору побутують у даний час активно, які записані за спогадами; які спостерігалися форми природного побутування фольклору?

- Чи є в селі (селищі) знавці фольклору і талановиті його виконавці; чи користуються вони популярністю; чим визначається популярність виконавців (репертуаром, майстерністю тощо)?

- Чи існують у селі (селищі) фольклорні колективи, що виникли стихійно; хто є їх учасниками (родичі, сусіди)?

- Чим відрізняється фольклорний репертуар одного села (селища) від іншого; що можна вважати фольклорним репертуаром цього села (селища), чому;

- Чи існують фольклорні твори, походження та зміст яких виконавці пов'язували б із місцевою історією і побутом?

- Який вплив на місцеву фольклорну традицію здійснюють книги, радіо, телебачення, інші ЗМІ?

- Хто бере участь у художній самодіяльності (вікова, професійна характеристика учасників); які фольклорні твори виконуються колективами художньої самодіяльності; які зв'язки художньої самодіяльності з місцевим фольклорним репертуаром?

- Які найбільш примітні записи традиційного фольклору; які нові явища спостерігаються у масовій художній творчості?

- Що ви думаєте про сучасний стан фольклору і подальшу його долю?
- Як довго зберігаються традиційні жанри фольклору в усному побутування?
- Громадське і естетичне значення традиційного і нового фольклору в житті села?
- Які особливості використання старовинних обрядів у сучасному побуті й громадському житті?
- Який склад сучасного фольклору? Які, на ваш погляд, перспективи його розвитку?
- Яке значення мала фольклорна практика для вас як майбутнього фахівця?
- Які нові теми, проблеми, аспекти, жанри фольклору ви можете запропонувати для дослідження?
- Ваші пропозиції щодо організації та методики проведення фольклорної практики?

Приблизний перелік питань для написання есе про виконавця:

Есе про виконавця не повинно обмежуватися фіксацією біографічних даних інформанта, в ньому, поряд з головними моментами біографії виконавця, повинна міститися характеристика виконуваного репертуару, його джерела, особливості творчості та виконавської майстерності, манера співати, розповідати.

Особистість виконавця (анкетні відомості; зовнішність; голосові дані; особливості мови).

- Матеріал (репертуар): короткий зміст; інтонаційні відрізки (оповідання, пряма мова, діалог, римована мова тощо).
- Місце виконання («сценічний майданчик»).
- Як виконує (стоячи, сидячи ...).
- Костюм виконавця (що впливає на виконання).
- Міміка.

- Пантоміміка.
- Пересування в просторі.
- Технічні рухи.
- Інтонація (підвищення та пониження голосу).
- Аудиторія, її реакція на виконання.
- Ремарки виконавця.

Питання і завдання для самоконтролю:

1. Назвіть основні правила збирання фольклору.
2. Для чого необхідна паспортізіція фольклорно-етнографічного матеріалу? Які дані необхідно включити в паспорт?
3. Як скласти і грамотно оформити «портрет» інформанта?
4. Перерахуйте структурні компоненти звіту за підсумками експедиції?
5. Розкажіть правила розшифровування (запису) текстів (пісенних або прозових).
6. Як у нотному тексті записується розспів? Наведіть приклад.
7. Обґрунтуйте використання різних видів тактових рисок: суцільної та пунктирної.
8. Розкрийте зміст терміна «вертикальний ранжир».
9. Як визначається темп у фольклористичному нотуванні?
10. Назвіть перелік документів до Архіву за підсумками експедиції.
11. Розкрийте сутність поняття «документація архівного зберігання».
12. Складіть Есе про виконавиця.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. *Бріцина О.* Сучасні аспекти методики збирання народної прози // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2003. – № 3. – С. 24-34.
2. *Бріцина О.* Текстологічні аспекти методики фіксації народної прози // *Бріцина О.* Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. – Київ, 2006. – С. 146-180.
4. *Луканюк Б.* Типові форми музично-етнографічної документації. – Львів, 1981. – 24 с.
8. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / Упорядн. *Л.Орел, К.Мищенко.* – Київ: ІСДО, 1995. – 232 с.
9. *Танцюра Г.* Записки збирача фольклору. – Київ, 1958. – 101 с.
10. Фольклористика: Програма та методичні рекомендації до проведення фольклорної практики студентів філологічного факультету / Укл. *Л.Дунаєвська, Л.Шурко.* – Київ, 2000. – 40 с.
12. Фольклорна збирацька практика з курсу "Українська народна музична творчість": Методичні рекомендації / Укл. *М.Мишанич, І.Довгалик.* – Київ: РУМК, 1992. – 12 с.

Додаткова література

1. Актуальні питання методики фіксації та транскрипції творів народної музики: Збірник наукових праць / Ред. і упорядн. *Б.Луканюк.* – Київ, 1989. – 101 с.
2. *Балашов Д.* Как собирать фольклор (руководство по сбору произведений устного народного творчества). – Москва, 1971.
3. *Бачинская Н.* Памятка собирателя народных песен. – Москва, 1953.
4. *Беляев В.* Руководство для обмера народных музыкальных инструментов. – Москва, 1931.
5. *Боряк О.* Матеріали з історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII-XX ст.). – Київ, 1994. – 124 с.

6. *Гнатюк В.* Українська народна словесність (в справі записів українського етнографічного матеріалу) // *Гнатюк В.* Вибрані статті про народну творчість. – Київ, 1966. – С. 37-77.
7. *Гордійчук М.* Як записувати народну музику. – Київ, 1960. – 35 с.
8. *Громов Г.* Методика полевых этнографических исследований. – Москва, 1967.
10. *Коваль В.* Із досвіду проведення фольклорних експедицій // Музичний фольклор в системі навчання та виховання молоді. – Тернопіль, 2000. – С. 85-89.
11. *Колесса Ф.* Кілька слів про збирання і гармонізування українських народних пісень // *Колесса Ф.* Музикознавчі праці. – Київ, 1970. – С. 444-455.
18. *Морохин В.* Методика собирания фольклора. Учебное пособие для вузов. – Москва, 1990. – 86 с.
19. *Правдюк О.* Методика записування музичного фольклору. – Київ, 1981. – 55 с.
21. *Пропт В.* Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов. – Вильнюс, 1964.
23. *Сливинський Ю.* Техніка нотації народних пісень. – Львів, 1982. – 47 с.
24. *Супруненко В.* Народознавчий запитальник. – Мелітополь, 1994. – 32 с.
25. Wskazówki zbierania melodyj ludowych // *Przegląd muzyczny.* – Poznań, 1925. – № 2. – S. 1-9.

АРХІВУВАННЯ ЗІБРАНИХ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

(Вовчак Андрій, Довгалюк Ірина. Документування фольклорної традиції. Засади організації і проведення польового фольклористичного дослідження, транскрибування й архівування зібраного фольклорного матеріалу: Методичні рекомендації для студентів філологічного факультету спеціалізації «фольклористика». – Львів, 2012. – 60 с.)

1. Систематизація і паспортизація зібраних фольклорно-етнографічних матеріалів

1.1. Систематизація і виконання паспортної та супровідної документації транскрибованих фольклорно-етнографічних матеріалів сеансів

1) паспортна та супровідна інформація сеансу занотовується у спеціальному документі – так званому "**листку збирача**", електронний бланк якого знаходиться в одному файлі разом з текстовою транскрипцією сеансу (див. електронний файл шаблону сеансу seans_shablon.dot).

2) **правила заповнення** листка збирача (далі – ЛЗ) за пунктами:

Шифр – (рубрика розташована у колонтитулі й автоматично відображається на всіх сторінках сеансу) у клітинках рубрики латинськими літерами подаємо наскрізний шифр підгрупи, напр.: 12_2008magia; справа вказуємо номер сеансу, напр.: сеанс № 1.

Фонд, Справа № – рубрики не заповнювати.

01. *Термін* проведення практики – напр.: 1-21 липня 2008 року. *Тип експедиції* – студентська фольклористична експедиційна практика (зазначаємо академгрупу), студентська фольклористична практика за місцем проживання (вказуємо академгрупу); комплексна фольклористично-етнографічна експедиція, спеціалізована фольклористична експедиція.

11. *Порядковий номер сеансу* – арабською цифрою позначаємо номер сеансу за порядком його проведення.

12. *Дата сеансу* – напр.: 7 липня 2008 року.

13. *День тижня* – зазначаємо повністю: понеділок, вівторок і т.д.

- 14.** *Свято/будень* – подаємо назву свята, напр.: Івана тощо.
- 17.** *Характер і умови сеансу* – імпрровізований чи спланований, підготовлений (вказати хто підготував, допоміг підготувати); у приміщенні (в хаті, на ганку) чи під відкритим небом; під час праці, святкування, дозвілля тощо.
- 18.** *Присутні слухачі* – зазначаємо загальну кількість, їхні категорії (місцеві селяни, сусіди; інтелігенція та ін.).
- 21.** *Місце проведення сеансу:* тип населеного пункту зазначаємо абревіатурами: с. – село, сщ. – селище, смт. – селище міського типу, х. – хутір, м. – місто.
- 22.** *Місцева (давня) назва* – подаємо місцеву (давнію) назву села, якщо його було перейменовано (вказуємо час перейменування).
- 23.** *Назва частини населеного пункту* – зазначаємо спеціальну назву окремих частин населеного пункту (присілка, "кута"), якщо така назва традиційно побутує.
- 24.** *Сільрада* – подаємо назву сільської (селищної ради), до якої належить населений пункт.
- 25. 26.** Відповідно, назви *районного* та *обласного* центрів.

Засоби фіксації та зберігання нотуємо окремими пунктами:

Аудіофіксація:

- 31.** *Апарат звукозапису* – марка диктофона та рік його випуску; *Мікрофон* – марка мікрофона та рік його випуску; *Носій запису* – марка, тип носія та рік його випуску; *Живл.* – тип живлення апарата звукозапису: ЕМ. – від електромережі, АВТ. – автономне (від батарейок, акумуляторів).
- 32.** *Якість звукозапису* – самокритична оцінка технічного рівня звукозапису (у випадках низького рівня вказати причину).
- 33.** *Шифр фонограми* – назва файлу (файлів) аудіозапису сеансу.
- 34.** *Формат* – технічний формат аудіозапису (напр.: цифровий, аналоговий).

Відеофіксація:

- 35.** *Шифр відео* – назва файлу (файлів) відеозапису сеансу.
- 36.** *Формат* – технічний формат відеозапису (напр.: цифровий, аналоговий).

Фотофіксація: вказуємо марку, тип фотокамери: цифрова фотокамера

37. Шифр фото – назва файлу (файлів) фото сеансу.

38. Формат – технічний формат фото (напр.: цифровий, аналоговий).

41. Дані про респондента (респондентів) нотуємо за пунктами:

- *місце народження* – тип і назва населеного пункту, району, області;
- *соціальне походження* – з селян, міщан, ремісників, службовців;
- *рід занять, фах* – напр., тракторист, продавець, учитель та ін.;
- *музичний інструмент* – зазначаємо музичний інструмент, яким володіє респондент (якщо не володіє жодним, ставимо тире).

51. Зафіксований репертуар респондента (респондентів) нотуємо за пунктами:

- *номер за порядком*;
- *початок фольклорного твору* – початковий рядок тексту пісенного твору; для прозових творів у квадратних дужках подаємо назву за тематикою, напр.: [Виселення в Сибір];
- *жанр твору* – спочатку зазначаємо народне, а потім наукове визначення жанру фольклорного твору;
- *виконавці* – тут під числами 1-2-3-4-5-6 значком "+" вказуємо порядкові номери виконавців твору (згідно з графою 1 рубрики **41**);
- *хронометраж твору* – часове розташування початку твору на фонограмі (рубрику не заповнювати).

61. Важливі біографічні дані про респондента (-ів) – подаємо зокрема такі факти: переселення (депортації), участь у війнах, підпіллі, збройних конфліктах, виселення на заслання, на примусові роботи, перебування у тюрмі, виїзди на заробітки, побут в армії, значні події особистого життя (раннє сирітство, наймитування, одруження і переїзд в іншу місцевість) та ін.

62. Характеристика особистості респондента (-ів) – його темперамент, фізичний стан; музикальність, пам'ять, знання музичної грамоти (вивчав у школі, самотужки), голосові дані; культура й особливості мови (літературна, діалектна місцева чи немісцева, "суржик" тощо); ставлення до збирачів.

63. *Виконавсько-музична діяльність респондента (-ів)* – роль, значення музики у житті респондента: займається любительським ("для себе", "при нагоді") чи професійним виконавством (наприклад, на весіллі, хрестинах, похоронах, толоках, музиках); бере участь у народних професійних, клубних ансамблях, хорах, інших колективах (тривалість, систематичність).

64. *Виконавсько-музичні традиції родини респондента (-ів)* – від кого навчився співати, грати (від родичів, односельчан, ровесників, знаних авторитетних сільських виконавців); музичні традиції родини: знані виконавці (співаки, музики-інструменталісти) серед родичів.

71. *Загальні відомості про культурне середовище, оточення респондента (-ів)* – нотуємо культурні осередки та рівень їхньої активності: а) до першої світової війни: церква, школа; товариства "Просвіта", "Січ", "Сокіл", гастролі театрів; б) у міжвоєнні та воєнні часи: клубний, просвітянський фольклоризм, пісенність національно-визвольного руху; в) друга половина ХХ ст.: поява та розповсюдження радіо, платівок, кіно, телебачення; шкільний, церковний хори, інструментальні, вокально-інструментальні ансамблі (естрадні, народно-традиційні), духові оркестри; театральні постановки тощо.

Дані про збирача (-ів) нотуємо за пунктами:

– ім'я, прізвище

– освіта – зазначаємо скорочено: с – середня; студ. – студент; бак. – бакалавр; маг. – магістр; канд. – кандидат наук;

– збирацький стаж – зазначаємо у роках або за кількістю експедицій за участю збирача;

– функція у сеансі – опитувач, протоколіст, технік.

91. *Транскриптор тексту, мелодій* – вказуємо ім'я і прізвище транскриптора тексту та/чи мелодій творів сеансу.

92. *Дата заповнення ЛЗ* – дата заповнення листка збирача і викінчення транскрипції, особистий підпис, ім'я і прізвище відповідального за заповнення.

93. *Дата прийняття ЛЗ на зберігання* – дата прийняття листка збирача і транскрипції на зберігання, особистий підпис, ім'я і прізвище відповідального за зберігання й архівування матеріалів (не заповнювати).

Важливі поради:

- взяти собі за тверде правило: заповнювати основну частину ЛЗ (пункти **11-18, 41-71**) одразу ж після закінчення сеансу (на чернетках ЛЗ), що буде своєрідним підведенням підсумків зустрічі з виконавцями і водночас дасть змогу при потребі уточнити потрібні відомості на місці. Натомість такі загальні рубрики, як **01, 21-38, 81-93**, заповнюються вже під час остаточного опрацювання документації;
- намагатися заповнити всі рубрики ЛЗ;
- заповнений ЛЗ разом із транскрибованими фольклорно-етнографічними матеріалами сеансу друкуємо на стандартних аркушах паперу (А4) з обох сторін аркуша;
- для кожного сеансу оформляємо *тонку папку* – м'яку обкладинку (складений удвоє аркуш паперу формату А3), куди вкладаємо видрукувані аркуші сеансу (але не зшиваємо);
- титульну сторінку кожної тонкої папки нумеруємо у порядку проведення сеансу (наприклад: *Сеанс № 1*).

2. Упорядкування архівної папки експедиційної підгрупи

2.1. Оформлення архівної папки:

- 1) для архівної папки використовуємо тверду папку із зав'язками;
- 2) оформлення *титульної сторінки* архівної папки (див. зразок);
- 3) рубрики "Фонд" і "Справа №" не заповнювати.